मूळ संस्कृत श्लोकांसह

मराठी अनुवाद

श्रीपाद काळे

ऋग्वेद

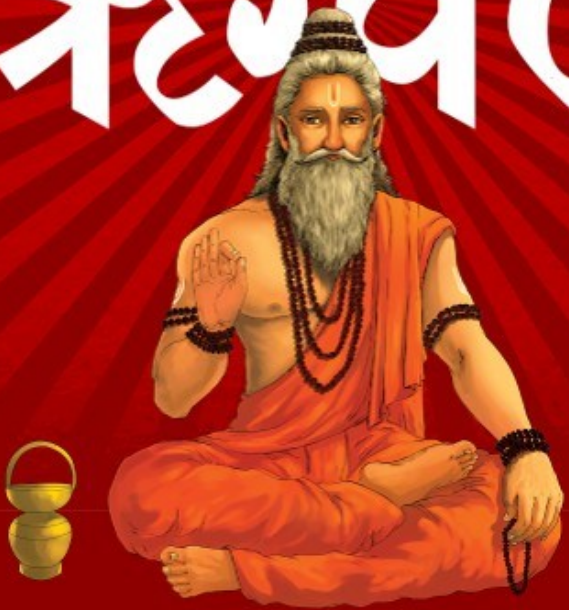

चतुर्थ मंडलम्

द्वितीय खंड

ई साहित्य प्रतिष्ठान

सादर करत आहे

॥ऋग्वेद संहिता॥

भाग १४

चतुर्थ मंडलम्

द्वितीय खंड

सूक्त ३१ ते ५८

मूळ संस्कृत + मराठी

मराठी अनुवाद – श्री. श्रीपाद काळे

सहाय्य- डॉ. हेमंत विंझे

सौ. आशा कऱ्हाडे

॥ऋग्वेद संहिता॥

भाग १४

चतुर्थ मंडलम् (द्वितीय खंड)

सूक्त ३१ ते ५८

लेखक: श्री. श्रीपाद काळे

भ्रमण ध्वनि नंबर 9869447431

ईमेल shripadykale@ gmail.com

सहाय्य-

डॉ. हेमंत विंझे -drvinze@gmail.com

सौ. आशा कऱ्हाडे- ashakarhade@gmail.com

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रुपांतर करण्यासाठी लेखकाची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक :- ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

Whatsapp- 9987737237

(विनामूल्य ईपुस्तकांसाठी फ़क्त नाव गाव कळवा)

प्रकाशन : ७ जून २०२६

छापिल प्रत खासगी वितरणासाठी उपलब्ध

©esahity Pratishthan®2026

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

अनुवादक टीम परिचय

प्रा. श्रीपाद काळे, मुंबईतील विल्सन महाविद्यालयात १९७७ सालापासून फिजिक्स विषय शिकवत होते. २००८ सेवा निवृत्ती स्वीकारून मुंबईतील स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारकात स्वेच्छेने अनेक लोकोपयोगी कामे करत आहेत. नोकरीच्या काळामध्ये शिक्षकांना सेवा प्रशिक्षण, ऑलंपियाड सारख्या परीक्षांचे आयोजन करत होते. विद्यार्थ्यांसाठी फिजिक्स विषयाची गोडी लावण्यासाठी प्रयोग केले.

डॉ. हेमंत विंझे अनेक वर्षे सर्जन म्हणून कार्यरत होते. विज्ञानावरील त्यांच्या पुस्तकांना राष्ट्रीय पारितोषिके मिळाली आहेत. त्यांना स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय पुरस्कार मिळाला. त्यांना बेस्ट सिटीजन ऑफ इंडिया हे इंटरनॅशनल पब्लिशिंग हाऊस यांचे पारितोषिक सुद्धा मिळाले आहे.

सौ. आशा गोपाळकृष्ण कऱ्हाडे. (एम्. ए. संस्कृत.)आठवी ते बारावीच्या विद्यार्थ्यांना संस्कृत विषयासाठी मार्गदर्शन.Karhade channel या you tubeचॅनल वर रामरक्षा, अथर्वशीर्ष, विष्णु सहस्रनाम अशा अनेक सुप्रसिद्ध स्तोत्रांवर निरुपण केलेले आहे.

पहिल्या मंडलाचे मनोगत

मी प्रा. श्रीपाद काळे आणि माझे स्नेही डॉ. हेमंत विंझे ह्यांच्यामध्ये अनेक विषयांवर चर्चा होत असते. चर्चेमध्ये आमच्या निदर्शनास आले की वेदांचे मराठीत अनुवाद इंटरनेटच्या जंजाळात नाही. निदान आम्हा दोघांना तरी ते सापडले नाही. काही मराठी पुस्तके बाजारात उपलब्ध आहेत.

ऋग्वेद संस्कृत वाङ्मयातील पहिला ग्रंथ आहे. प्राचीन काळापासून ऋग्वेद हा मौखिक स्वरूपात होता. अनेक ऋषींनी वेगवेगळे श्लोक लिहिले. हे श्लोक वेगवेगळ्या देवांसाठी लिहिले. गुरुपरंपरेनुसार हे श्लोक अनेकांनी पाठ केले. या सर्व श्लोकांची काही जणांनी नीट मांडणी केली. ऋग्वेद संहितेच्या २१ शाखा असल्याचा उल्लेख पतञ्जलीने आपल्या व्याकरण महाभाष्यात केला आहे. त्यामध्ये "अश्वलायन", "बाष्कल", "मांडूकेय", "शाकल" व "शांखायन" अशा ऋषींनी केलेल्या श्लोकांच्या मांडण्या प्रसिद्ध होत्या. परंतु काळाच्या ओघात फक्त शाकल ऋषींनी केलेली वर्गवारी शिल्लक राहिली आहे. आज आपण ज्या ऋग्वेदाचे पठण करतो ते शाकलऋषींनी मांडणी केलेले श्लोक आहे. शाकल ऋषींनी केलेल्या मांडणीला "शाकल संहिता" असे संबोधले जाते

शाकल ऋषींनी महत्त्वाचे श्लोक वेगवेगळ्या क्रमवारीने लावले आणि त्यांचे विभाग पाडले. या विभागांना मंडल असे म्हणतात. प्रत्येक मंडलामध्ये ऋषी आणि देवता यांच्याप्रमाणे उपविभाग केले. प्रत्येक उपविभागाला सूक्त म्हणतात. सूक्तातील श्लोकांना ऋचा म्हणतात. सर्व ऋचा या पद्य स्वरूपात आहेत. शाकल ऋषींनी तयार केलेल्या संहिते मध्ये १० मंडले, १०२८ सूक्ते,१०५५२ ऋचा आहेत.

१ जानेवारी २०२५ पासून मी आणि माझे स्नेही ह्यांनी आम्हाला कळेल असे ऋग्वेदातील ऋचांचा अनुवाद करण्यास सुरुवात केली. सुरुवातीला इंटरनेटच्या जगात इंग्रजी आणि हिंदी भाषांतरे मिळाली. मराठी अनुवाद कुठेही मिळत नव्हते. निदान आम्हाला तरी सापडले नाही. अचानक सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव यांनी

भाषांतरित केलेल्या पुस्तकाची माहिती मिळाली. अनेक प्रयत्नानंतर १९९६ सालची दुर्मीळ आवृत्ती आम्हाला मिळाली. ऋचांचे अनुवाद करताना आम्ही हिंदीतील डॉक्टर श्री. गंगा सहाय शर्मा, हिंदी ऋग्वेद संहिता सनातन, इंग्रजीतील डॉक्टर श्री.भीमराव सदाशिव कुलकर्णी आणि मराठीतील सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव यांनी केलेल्या अनुवादाचा संदर्भ वापरला आहे. सर्व अनुवाद वाचून आम्हा दोघांना जसा अर्थ कळला त्याप्रमाणे सर्वांना कळेल असे ऋचांचे भाषांतर आम्ही करत आहो. काही ऋचांचा अर्थ लावताना आम्हाला खूप वेळ लागला आणि कष्ट करावे लागले. प्रत्येक महिन्यात निदान १५ सूक्ते भाषांतर करावी असा आम्ही संकल्प केला आहे. अनुवाद क्लिष्ट होऊ नये म्हणून आम्ही पाठभेदान्चे विश्लेषण करणे टाळले आहे. एकच पाठ प्रमाण मानला आहे. वाचकाने गैरसमज करून घेऊ नये.

आम्ही केलेला अनुवाद हा लोकांपर्यंत कसा पोहोचवा याच्या विवंचनेत आम्ही दोघंही होतो. त्याच वेळेस लोकांमध्ये साहित्याची आवड निर्माण करण्यासाठी भरीव कामगिरी करणाऱ्या ईसाहित्य प्रतिष्ठानची आठवण झाली.

ई साहित्य प्रतिष्ठानचे अध्यक्ष श्री सुनीळ सामंत ह्यांनी आम्ही केलेल्या पंधरा सुक्ताचा अनुवाद वाचून आम्हाला अनुवाद करण्यास प्रोत्साहन दिले. हा अनुवाद पुस्तक रुपात लोकांपर्यंत पोचवण्याची जबाबदारी श्री सुनीळ सामंत यांनी घेतली.

हा अनुवाद बिनचूक होण्यासाठी सौ आशा कऱ्हाडे यांनी प्रत्येक संस्कृत श्लोक वाचून मराठी व्याकरण आणि अर्थ नीट तपासून पहिला. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली सर्व ऋचांमध्ये सुधारणा करून हा अनुवाद आम्ही तिघेही सादर करत आहोत. हा अनुवाद सगळ्यांना आवडेल आशा आम्ही करतो. तरीही काही त्रुटी आढळल्यास निदर्शनास आणून द्यावे ही विनंती.

श्रीपाद काळे

मनोगत

रविवार दिनांक ३० मार्च २०२५ चैत्र पाडव्यापासून ऋग्वेदातील पहिला भाग ई साहित्य प्रतिष्ठान ह्यांनी प्रकाशित केला. त्यानंतर गेल्या वर्ष अखेरी ऋग्वेदाच्या पहिल्या मंडळातील १९१ सूक्ते आणि त्यातील २००६ ऋचाचा अनुवाद ई साहित्य प्रतिष्ठान यांनी ९ भागात प्रकाशित केला. पहिल्या भागातील सर्व १९१ सूक्त एकत्र घेऊन संपूर्ण पहिले मंडल सुद्धा ई साहित्य प्रतिष्ठानी प्रकाशित केले.

पहिले मंडल प्रकाशित करताना अनेक वाचकांनी अमूल्य अभिप्राय कळवला. त्यामुळे पुढील मंडल अनुवादित करण्यास ऊर्जा मिळत आहे

जानेवारी २०२६ पासून दुसऱ्या व तिसऱ्या मंड्लाचे काम पूर्ण केले. ही सर्व सूक्त एकच भागात प्रकाशित करत आहोत.

मे महिन्या पासून चवथे मंडल दोन भागात प्रकाशित करण्याचा संकल्प केला आहे. त्यातील हा पहिला भाग आहे.

श्रीपाद काळे

अनुवाद : श्री.श्रीपाद काळे,

सहाय्य- डॉ. हेमंत विंझे आणि सौ. आशा कऱ्हाडे

संदर्भ : डॉक्टर श्री. गंगा सहाय शर्मा,
डॉक्टर श्री.भीमराव सदाशिव कुलकर्णी,
हिंदी ऋग्वेद संहिता सनातन.
ऋग्वेदाचे मराठी भाषांतर डॉक्टर सिद्धेश्वर शास्त्री चित्राव

ऋग्वेदा बद्दल काही उपयुक्त माहिती

ऋग्वेद हा चार वेदांपैकी एक असून त्याची रचना चार वेदांमध्ये सर्वप्रथम झाली आहे असे समजण्यात येते.

ऋग्वेद संस्कृत वाङ्मयातील पहिला ग्रंथ आहे. प्राचीन काळापासून ऋग्वेद हा मौखिक स्वरूपात होता. अनेक ऋषींनी वेगवेगळे श्लोक लिहिले. हे श्लोक वेगवेगळ्या देवांसाठी लिहिले. गुरु परंपरेनुसार हे श्लोक अनेकांनी पाठ केले. या सर्व श्लोकांची काही जणांनी नीट मांडणी केली. त्यामध्ये "आश्वलायन", "बाष्कल", "मांडूकेय", "शाकल" व शांखायन सारख्या ऋषींनी श्लोकांची मांडणी केली परंतु काळाच्या ओघात फक्त शाकल ऋषींनी केलेली वर्गवारी शिल्लक राहिली आहे आपण ज्या ऋग्वेद पठण करतो ते शाकल ऋषींनी मांडणी केलेले श्लोक आहेत शाकल ऋषींनी केलेल्या मांडणीला शाकल संहिता असे संबोधले जाते

शाकल ऋषींनी महत्त्वाचे श्लोक वेगवेगळ्या क्रमवारीने लावले आणि त्यांचे विभाग पाडले. या विभागांना मंडळ असे म्हणतात. शाकल ऋषींनी श्लोकाची विभागणी केली त्याला मंडळ म्हणतात. मंडळातील प्रत्येक मंडळामध्ये ऋषी आणि देवता यांच्याप्रमाणे उपविभाग केले . प्रत्येक उपविभागाला सूक्त म्हणतात. सूक्तातील श्लोकांना ऋचा म्हणतात . सर्व ऋचा या पद्य स्वरूपाच्या आहेत. शक्कल ऋषींनी तयार केलेल्या ऋग्वेदात १० मंडले, १०२८ सूक्ते, १०५५२ ऋचा आहेत.

श्रीपाद काळे

ऋग्वेदामध्ये अनेक वेळा एकवीस रत्नांचा उल्लेख येतो. आमच्या ऋग्वेदाचा भाग दोन या मधील सूक्त वीस ऋचा सात त्याच्यामध्ये ही एकवीस रत्ने असा उल्लेख. त्याचे स्पष्टीकरण

ऋभूंनी आम्हाला एकवीस रत्ने (श्रेष्ठ वस्तू) द्याव्या. सायणाचार्यांच्या मतानुसार ही एकवीस रत्ने म्हणजे एकवीस यज्ञ होत.

यज्ञाचे मुख्य दोन प्रकार आहेत. श्रौत यज्ञ आणि गृह्य किंवा पाक यज्ञ. श्रौत यज्ञाचे पुन्हा दोन प्रकार आहेत हविर्यज्ञ आणि सोम यज्ञ. या तीनही प्रकारच्या यज्ञांना संस्था (form) म्हणतात. आणि त्यांचे प्रत्येकी सात प्रकार मानले आहेत. म्हणून एकूण एकवीस प्रकार होतात.

हविस्संस्था - अग्न्याधेय, अग्निहोत्र, दर्शपूर्णमास, आग्रयण, चातुर्मास्य, निरूढपशुबन्ध, सौत्रामणि

सोम संस्था - अग्निष्टोम, उक्त, षोडशी, अत्यग्निष्टोम, अतिरात्र, अप्तोर्याम, वाजपेय

गृह्य किंवा पाक संस्था - हुतं, अहुत, प्राशित, संस्कार, शूलगव, अष्टका, प्रत्यवरोहण

श्रीपाद काळे

आशिर्वाद

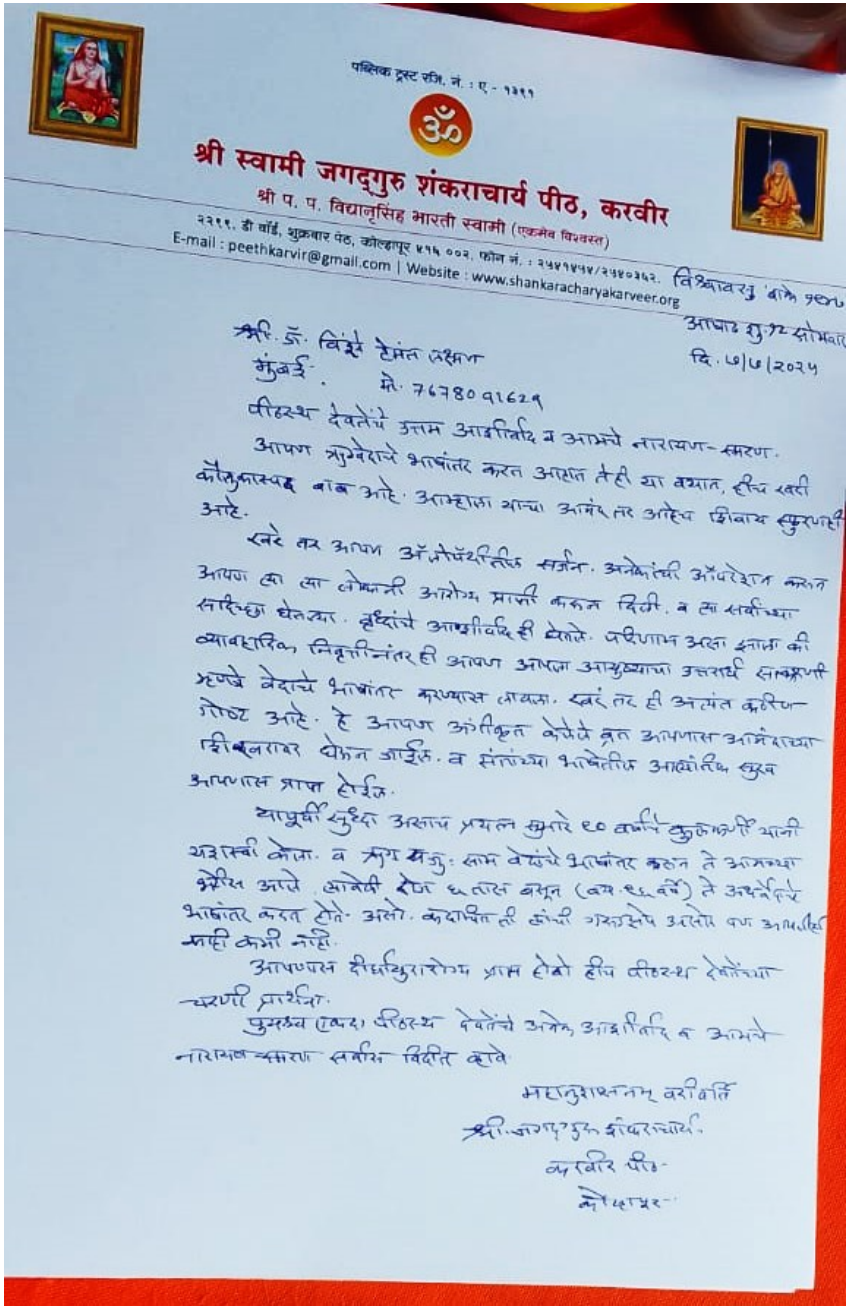

पब्लिक ट्रस्ट रजि. नं. : ए - १३११

ॐ

श्री स्वामी जगद्गुरु शंकराचार्य पीठ, करवीर

श्री प. प. विद्यानृसिंह भारती स्वामी (एकमेव विश्वस्त)

२२११, डी वॉर्ड, शुक्रवार पेठ, कोल्हापूर ४१६ ००२. फोन नं. : २५४१४५४/२५४०३६२. विश्वावसु वर्षे १९८५

E-mail : peethkarvir@gmail.com | Website : www.shankaracharyakarveer.org

आषाढ शुद्ध १४ सोमवार

दि. ७/७/२०२५

श्री. ज. विंझे हेमंत लक्ष्मण

मुंबई.

मो. 7678094624

वीरस्थ देवतेचे उत्तम आइतिथि व आमचे नारायण-स्मरण.

आपण ऋग्वेदाचे भाषांतर करत आहात ते ही या वयात, हीच खरी कौतुकास्पद बाब आहे. आम्हाला याचा आनंद तर आहेच शिवाय सुरुवातही आहे.

खरे तर आपण ॲनोपॅरेलिक सर्जन. अनेकांची ऑपरेशन करून आपण त्या लोकांना आरोग्य प्राप्ती करून दिली. व त्या सर्वांच्या सदिच्छा घेतल्या. वृद्धांचे आशीर्वाद ही घेतले. परिणाम असा झाला की व्यावहारिक निवृत्तीनंतर ही आपण आपल्या आयुष्याचा उत्तरार्ध सत्कर्मी म्हणजे वेदाचे भाषांतर करण्यास लावला. खरं तर ही अत्यंत कठिण गोष्ट आहे. हे आपण अंगीकृत केलेले व्रत आपणास आनंदाच्या शिखरावर घेऊन जाईल. व संस्कृत भाषेतील आशीर्वाद सुख आपणास प्राप्त होईल.

यापूर्वी सुद्धा असाच प्रयत्न सुमारे ६० वर्षांपूर्वी कुलकर्णी यांनी यजुर्वेदी केला. व ऋग्वेद, साम वेदांचे भाषांतर करून ते अलभ्य झाले होते. जवळ बसून (जय १८ वर्षे) ते अथर्ववेदाचे भाषांतर करत होते. असो. कदाचित ही कोणी गरजेपेक्षा उरलेले पण आम्हाला माहीत कधी नव्हते.

आपणास दीर्घायुरारोग्य प्राप्त होवो हीच वीरस्थ देवतेचा चरणी प्रार्थना.

पुनश्च एकदा वीरस्थ देवतेचे अनेक आइतिथि व आमचे नारायण स्मरण सर्वांस विदित करावे.

महानुग्रहांकित वरीवर्ति

श्री. जगद्गुरु शंकराचार्य.

करवीर पीठ.

कोल्हापूर.

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३१

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** इंद्र **छन्द** - गायत्री, ३ पाटनिवृत् गायत्री

कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता॥१॥
निरंतर प्रगती साधणाऱ्या हे इंद्रदेवा !आपण आम्हा भक्तगणांचे मित्र बनून कोणत्या प्रकारे सहाय्य करण्यासाठी उपस्थित होणार आहात ? आपण कोणत्या अत्यंत सामर्थ्यवान अशा कार्याने आम्हा भक्तगणांच्या जवळ येणार आहात ? ॥१॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृळ्हा चिदारुजे वसु ॥२॥
हे इंद्रदेवा ! असा कोणता पूजनीय, अत्यंत उत्साहवर्धक, तृप्त करणारा सोमरस आहे ज्याच्यामुळे आपण कडेकोट बंदोबस्तात ठेवलेल्या धनाचा साठा मिळवू देण्यासाठी आपल्याला आनंदाचे भरते येते ? ॥२॥

अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणाम् । शतं भवास्यूतिभिः॥३॥
हे इंद्रदेवा ! आपण, स्तुती करणाऱ्या आम्हा भक्तगणांचे शेकडो प्रकारच्या रक्षण साधनांनी रक्षणकर्ते व्हावे ही विनंती ॥३॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः । नियुद्भिश्चर्षणीनाम् ॥४॥
हे इंद्रदेवा ! ज्याप्रमाणे रथाचे चाक वेगाने फिरते त्याप्रमाणे आपण आपल्या नियुत् नावाच्या अश्वावर स्वार होऊन आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे रक्षण करण्यासाठी आपले लक्ष आमच्याकडे वळवावे ही विनंती ॥४॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि । अभक्षि सूर्ये सचा॥५॥

हे इंद्रदेवा ! आपण यज्ञस्थळी आपले हक्काचे ठिकाण माहित करून यज्ञ करणाऱ्या, सूर्यदेवांच्या उपासना करणाऱ्या, नम्रवृत्तीच्या भक्तगणांकडे खरोखर येता ॥५॥

सं यत्त इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥६ ॥
हे इंद्रदेवा ! जेव्हा आम्ही भक्तगण आपल्याला स्तुतियुक्त प्रार्थना समर्पित करतो तेव्हा त्या प्रार्थना एखाद्या रथचक्राप्रमाणे पहिल्यांदा आपल्याकडे आणि नंतर सूर्यदेवांकडे धाव घेतात. ॥६॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुम्॥७॥
हे शचीपति इंद्रदेवा ! सर्व लोक आपल्याला ऐश्वर्याचे स्वामी (मघवानम्) आणि ज्याचे दान कधीही थांबत नाही (अविदीधयुम्)असे दानशूर म्हणून ओळखतात ॥७॥.

उत स्मा सद्य इत्परि शशमानाय सुन्वते । पुरू चिन्मंहसे वसु॥८॥
हे इंद्रदेवा ! आपण आपली स्तुती करणाऱ्या आणि सोमरस अर्पण करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना तत्काळ विपुल धन प्रदान करता ॥८॥

नहि ष्मा ते शतं चन राधो वरन्त आमुरः । न च्यौत्नानि करिष्यतः॥९ ॥
हे इंद्रदेवा ! आपले दान आणि ऐश्वर्य, अडथळा आणणारे शेकडो शत्रु सुद्धा रोखू शकत नाहीत. आपल्या महान पराक्रम करणाऱ्या कर्मांना कोणीही प्रतिबंध करू शकत नाही ॥९॥

अस्माँ अवन्तु ते शतमस्मान्त्सहस्रमूतयः । अस्मान्विश्वा अभिष्टयः॥१०॥

हे इंद्रदेवा ! आपले शंभर प्रकारचे रक्षण करण्याचे मार्ग आणि हजारो प्रकारच्या मदती आमचे रक्षण करोत. आपण करत असलेल्या कृपा आमच्या कल्याणासाठी आम्हाला प्राप्त होवोत. ॥१०॥

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिवित्मते॥११॥
हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या कल्याणासाठी आणि आपल्या मैत्रीसाठी आपण आमचा स्वीकार करावा आणि आम्हाला तेजस्वी, महान संपत्ती प्रदान करावी ही विनंती. ॥११ ॥

अस्माँ अविड्ढि विश्वहेन्द्र राया परीणसा ।
अस्मान्विश्वाभिरूतिभिः॥१२॥
हे इंद्रदेवा ! आपण आपल्या विपुल संपत्तीने आणि आपल्या सर्व प्रकारच्या संरक्षक साधनांनी आमचे रक्षण करावे ही विनंती. ॥१२॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमतः ।
नवाभिरिन्द्रोतिभिः ॥१३ ॥
एखादा धनुर्धर, शत्रूचे अडथळे दूर करतो त्याप्रमाणे हे इंद्रदेवा ! आपण आपल्या नवनवीन रक्षण साधनांनी आम्हा भक्तगणांसाठी गायींनी भरलेले ते गोठे मुक्त करावेत ही विनंती. ॥१३ ॥

अस्माकं धृष्णुया रथो द्युमाँ इन्द्रानपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते॥१४॥
हे इंद्रदेवा ! आम्हा भक्तगणांचा, शत्रूंचा नाश करणारा, तेजस्वी आणि कधीही पराभूत न होणारा रथ सर्वत्र संचार करो. गायी आणि अश्वांनी संपन्न असा हा आमचा रथ सदैव गतीमान राहो आणि त्याद्वारे आपण आमचे रक्षण करावे ही विनंती ॥१४॥

अस्माकमुत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिवोपरि॥१५॥

देवांमध्ये, सूर्याप्रमाणे तेजस्वी (देवेषुसूर्य) असलेल्या हे इंद्रदेवा !
आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांची कीर्ती, सर्व देवतांमध्ये, ज्याप्रमाणे हे विस्तीर्ण आकाश सर्वांच्यावर वसले आहे, त्याचप्रमाणे उत्तुंग आणि महान करावी ही विनंती. ॥१५॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३२

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** इंद्र २३,२४ इंद्राश्व **छन्द** – गायत्री

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नस्माकमर्धमा गहि । महान्महीभिरूतिभिः॥१॥
हे वृत्रासुरसंहारक, महान इंद्रदेवा ! आपण आपल्या विशाल संरक्षणासह आमच्या समीप त्वरित यावे, आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी विराजमान व्हावे ही विनंती.॥१॥

भूमिश्चिद्धासि तूतुजिरा चित्र चित्रिणीष्वा । चित्रं कृणोष्यूतये॥२॥
हे इंद्रदेवा ! आपण सर्वत्र संचार करणारे असलात तरी आम्हा भक्तगणांच्या संकटात त्वरेने धावून येणारे आहात. आपण आम्हा भक्तगणांच्या रक्षणासाठी विविध प्रकारच्या कर्मांमध्ये निश्चितच काहीतरी विलक्षण आणि आश्चर्यकारक कार्य घडवून आणता. ॥२॥

दभ्रेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि व्राधन्तमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा॥३॥
हे इंद्रदेवा ! आपले जे मोजके सहकारी आहेत, त्यांच्या मदतीने आपण आपल्या प्रचंड सामर्थ्याने आम्हा भक्तगणांच्या गर्विष्ठ, बलाढ्य शत्रूंचाही नाश करता ॥३ ॥

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदव॥४॥
हे इंद्रदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्या सहवासात आहोत. आम्ही मनोभावे आपलीच स्तुती करतो. आपण आम्हा सर्वांचे रक्षण करावे ही विनंती ॥४॥

स नश्चित्राभिरद्रिवोऽनवद्याभिरूतिभिः । अनाधृष्टाभिरा गहि॥५॥
हे वज्रधारी इंद्रदेवा ! आपण आपल्या अद्भुत, निर्दोष आणि अजेय अशा संरक्षण शक्तींसह आमच्याकडे यावे ही विनंती. ॥५॥

भूयामो षु त्वावतः सखाय इन्द्र गोमतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥६॥
हे इंद्रदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्यासारखेच निश्चयाने उत्तम गोरक्षक मित्र आहोत. आपली साथ मिळवून आम्हा भक्तगणांना समृद्धी आणि शत्रूला पराभूत करणारे तेज प्राप्त (वाजाय घृष्वये) व्हावे ही विनंती. ॥६॥

त्वं ह्येक ईशिष इन्द्र वाजस्य गोमतः । स नो यन्धि महीमिषम् ॥७॥
हे इंद्रदेवा ! गायींनी समृद्ध अशा समृद्धीचे आपण एकमेव स्वामी आहात. आपण आम्हा भक्तगणांना महान अशा समृद्धीची प्राप्ती करून द्यावी ही विनंती. ॥७॥

न त्वा वरन्ते अन्यथा यद्दित्ससि स्तुतो मघम् । स्तोतृभ्य इन्द्र गिर्वणः॥८॥
हे स्तुतिवचनांनी पूजनीय इंद्रदेवा ! जेव्हा आपली स्तुती करणाऱ्या आम्हा भक्तगणांना ऐश्वर्य देण्याची इच्छा करता तेव्हा आपल्याला कोणीही, कोणत्याही प्रकारे अडवू शकत नाही. ॥८॥

अभि त्वा गोतमा गिरानूषत प्र दावने । इन्द्र वाजाय घृष्वये ॥९॥
हे इंद्रदेवा ! समृद्धि आणि बल प्राप्त करण्यासाठी गोतमाऋषि शब्दांनी स्तुती करत आहेत. गोतमऋषि तेज प्राप्त करण्याच्या हेतूने आपले आवाहन करत आहेत. ॥९॥

प्र ते वोचाम वीर्या या मन्दसान आरुजः । पुरो दासीरभीत्य ॥१० ॥
हे इंद्रदेवा ! सोमरस प्राशन करून हर्षोल्हासित झालेले आपण, शत्रूंचे किल्ले उद्ध्वस्त केले. या आपल्या महान पराक्रमाचे आम्ही भक्तगण वारंवार वर्णन करतो. ॥१०॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि चकर्थ पौंस्या । सुतेष्विन्द्र गिर्वणः॥११ ॥
हे स्तुतिप्रिय इंद्रदेवा ! यज्ञामध्ये जेव्हा सोमरस सिद्ध केला जातो तेव्हा ज्ञानी यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्या विश्वरक्षणासाठी केलेल्या महान पराक्रमाच्या कार्यांचे वर्णन करतात. ॥११॥

अवीवृधन्त गोतमा इन्द्र त्वे स्तोमवाहसः । ऐषु धा वीरवद्यशः॥१२॥
हे इंद्रदेवा ! गौतमा ऋषींच्या वंशातील ज्या ऋषींनी आपल्या गुणांचे वर्णन करून आपला महिमा वाढवणारी स्तोत्रे रचली आहेत. अशा स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांच्या पुत्र-पौत्रांना शौर्याने परिपूर्ण असे यश प्रदान करावे ही विनंती. ॥१२ ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीन्द्र साधारणस्त्वम् । तं त्वा वयं हवामहे॥१३ ॥
हे इंद्रदेवा ! आपण अनंत काळापासून सर्व यज्ञकर्त्या भक्तगणांसाठी सहज उपलब्ध आहा, म्हणूनच आम्ही सर्वजण आपलाच आश्रय घेतो आणि आपल्याला, मदतीसाठी आवाहन करतो. ॥१३॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वान्धसः । सोमानामिन्द्र सोमपाः॥१४॥
हे सर्वांना निवासस्थान देणाऱ्या इंद्रदेवा ! आपण सोमरस प्राशन करणारे आहात. आपण आमच्या जवळ येऊन सोमरसाचे प्राशन करून उत्तम प्रकारे तृप्त आणि आनंदी व्हावे ही विनंती. ॥१४॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोम इन्द्र यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥१५॥
हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांची ही स्तोत्रे आपल्याला आमच्याकडे आकर्षित करत आहेत. आपण आपले हरी नावाचे अश्व आमच्या दिशेने वळवावे ही विनंती ॥१५॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणाम्॥१६॥
पत्नीची इच्छा करणारा पति, पत्नीच्या शब्दांनी प्रसन्न होतो, त्याप्रमाणे आपण देखील आमच्या या स्तुतियुक्त स्तोत्रांनी प्रसन्न व्हावे ही विनंती॥१६॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिन्द्रमीमहे । शतं सोमस्य खार्यः॥१७॥
हे इंद्रदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्याकडे हजारो प्रशिक्षित वेगवान अश्व आणि सोमरसाने भरलेल्या शेकडो कलश, प्रदान करण्यासाठी प्रार्थना करतो ॥१७॥.

सहस्रा ते शता वयं गवामा च्यावयामसि । अस्मत्रा राध एतु ते ॥१८॥
हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना आपल्याकडून हजारो-शेकडो गायींना प्राप्त व्हाव्यात ही विनंती. आपले ते श्रेष्ठ धन आम्हाला प्राप्त होवो ही विनंती ॥१८ ॥

दश ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृत्रहन्॥१९॥
हे वृत्रासुरसंहारक इंद्रदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्याकडून सुवर्णाने भरलेल्या दहा कलशांची मागणी करतो कारण आपण अत्यंत विपुल प्रमाणात दान प्रदान करणारे आहात. ॥१९ ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर । भूरि घेदिन्द्र दित्ससि॥२० ॥

हे इंद्रदेवा ! आपण विपुल दान देणारे म्हणून प्रसिद्ध आहात. आपण आम्हाला अल्प दान न देता आम्हाला भरपूर ऐश्वर्य प्रदान करावे कारण आपण भक्तगणांना भरपूर दान प्रदान करण्याची इच्छा बाळगता. ॥२०॥

भूरिदा ह्यसि श्रुतः पुरुत्रा शूर वृत्रहन्। आ नो भजस्व राधसि ॥२१॥
हे वृत्रासुरसंहारक इंद्रदेवा ! आपण भक्तगणांमध्ये सर्वात उदार दाता म्हणून प्रसिद्ध आहात. आपण आम्हाला संपत्ती प्रदान करावी ही विनंती. ॥२१॥

प्र ते बभ्रू विचक्षण शंसामि गोषणो नपात्। माभ्यां गा अनु शिश्रथः॥२२॥
हे चतुर इंद्रदेवा ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्या तांबूस रंगाच्या (बभ्रू) दोन्ही अश्वांची उत्तम प्रकारे स्तुती करतो. हे पतन होऊ न देणाऱ्या इंद्रदेवा ! आपण आपल्या या अश्वांच्या माध्यमातून आमच्या गायींना कोणत्याही प्रकारे हानी पोहोचवू नका ही विनंती ॥२२॥

कनीनकेव विद्रधे नवे द्रुपदे अर्भके। बभ्रू यामेषु शोभेते॥२३॥
हे इंद्रदेवा ! ज्याप्रमाणे लाकडी चौकटीच्या नवीन आणि लहान मंचावर बसवलेल्या दोन सुंदर बाहुल्या शोभून दिसतात, त्याप्रमाणे आपले तांबूस रंगाचे अश्व यज्ञाला सुशोभित करतात. ॥२३॥

अरं म उस्रयाम्णेऽरमनुस्रयाम्णे। बभ्रू यामेष्वस्रिधा॥२४॥
हे इंद्रदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या सकाळच्या प्रवासात (उस्रयाम्णे) किंवा संध्याकाळच्या परतीच्या प्रवासात आपले, समर्थपणे आणि वेगाने प्रवास करणारे, (अरम्-अनुस्रयाम्णे) तांबूस रंगाचे अश्व प्रवासात कधीही न थकणारे आहेत. ॥२४॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३३

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** ऋभुगण **छन्द** – त्रिष्टुप्

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्य उपस्तिरे श्वैतरीं धेनुमीळे ।
ये वातजूतास्तरणिभिरेवैः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः॥१॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण, वाऱ्यासारखे वेगवान, जगासाठी हितकारक कर्मे करणाऱ्या, अश्वांच्या सहाय्याने सर्व बाजूंनी एका क्षणात संपूर्ण आकाशमंडळाला प्रदक्षिणा घालणाऱ्या ऋभुदेवांना दूताप्रमाणे आमची स्तुतियुक्त स्तोत्रे पाठवतो. सोमरस सिद्ध करण्यासाठी आम्ही ऋभुदेवांकडे दुभत्या गायींची मागणी करतो. ॥१॥

यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।
आदिद्देवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै॥२ ॥
जेव्हा ऋभुदेवांनी आपल्या वृद्ध माता-पित्यांची अत्यंत निष्ठेने सेवा केली आणि आपल्या अद्भुत कौशल्याने त्यांना पुन्हा तारुण्य दिले तेव्हाच ते धैर्यवान ऋभुदेव देवांच्या मैत्रीस पात्र ठरले. ऋभुदेवांनी आपल्या बुद्धीच्या सामर्थ्याने समृद्धी प्राप्त केली. ॥२ ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूपेव जरणा शयाना ।
ते वाजो विभ्वाँ ऋभुरिन्द्रवन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम् ॥३ ॥
ज्या ऋभुदेवांनी आपल्या वृद्ध, अशक्त आणि यज्ञाच्या जीर्ण खांबाप्रमाणे जमिनीवर पडलेल्या माता-पित्यांना आपल्या कौशल्याने पुन्हा तरुण बनवले ते वाज, विभ्वा आणि ऋभुदेव इंद्रदेवांसहित सोमरस प्राशन करून आमच्या यज्ञाचे रक्षण करोत ॥३॥

(ऋभुदेव धरून तीन भावंडे होती त्यांची नावे ऋभु - आपल्या कार्याने चमकणारे , विभ्वा- ज्याचा विस्तार मोठा आहे आणि वाज -शक्तीचे प्रतीक)

यत्संवत्समृभवो गामरक्षन्यत्संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।
यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाशुः॥४॥
ऋभुदेवांनी मृत गायीचे वर्षभर रक्षण केले, त्यांनी वर्षभर तिच्या रूपाला आकार देऊन पुष्ट केले, आणि जेव्हा त्यांनी वर्षभर या गायीचे तेज जोपासले, तेव्हा आपल्या त्या परिश्रमांनी आणि दिव्य कर्मांनी त्यांनी अमरत्व प्राप्त केले. ॥४ ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान्त्रीन्कृणवामेत्याह ।
कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत्पनयद्वचो वः॥५॥
ऋभुदेवांचे थोरले बंधु म्हणाले,"या पात्राचे दोन भाग करूया." मधले बंधु म्हणाले, "आपण याचे तीन भाग करूया" आणि सर्वात कनिष्ठ बंधु म्हणाले, " आपण याचे चार भाग करूया." हे ऋभुदेवांनो! आपल्या कौशल्याची देवतांचे शिल्पकार त्वष्टदेवांनी प्रशंसा केली. ॥५ ॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुरनु स्वधामृभवो जग्मुरेताम् ।
विभ्राजमानाँश्चमसाँ अहेवावेनत्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥६॥
मानव रूपधारी, सत्य कथन केलेल्या ऋभुदेवांनी त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे तशीच कृती करून दाखवली. त्यांनी चमस पात्रांचे चार भागांमध्ये विभाजन केले. त्यानंतर ऋभुदेवांनी हविष्यान्न ग्रहण केले. दिवसाप्रमाणे तेजस्वी चमकणारे ते चमस पात्राचे चार भाग पाहून त्वष्टदेवांनी ते भाग घेण्याची इच्छा व्यक्त केली. ॥६॥

द्वादश द्यून्यदगोह्यस्यातिथ्ये रणन्नृभवः ससन्तः ।
सुक्षेत्राकृण्वन्ननयन्त सिन्धून्धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः॥७॥
ऋभुदेव बारा दिवस लपवता न येणाऱ्या सूर्यदेवाच्या निवासस्थानात आदरातिथ्यात रममाण झाले आणि विश्रांती घेत राहिले. त्यानंतर ऋभुदेवांनी शेतीसाठी जमीन सुपीक केली. त्यांनी नद्यांना प्रवाही केले, वाळवंटात वनस्पतींची उत्पत्ती केली आणि पाणी सखल भागाकडे प्रवाहित केले.॥७॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपाम् ।
त आ तक्षन्त्वृभवो रयिं नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः॥८॥
ऋभुदेवांनी मानवांना स्वार होण्यासाठी उत्तम प्रकारे चालणाऱ्या सुंदर चाकांच्या रथाची निर्मिती केली, त्यांनी विश्वाला गती दिली आणि अनेक रूपांनी युक्त अशी कामधेनु सारखी गाय निर्माण केली. अशा वाज, ऋभु आणि विभ्वा ऋभुदेवांनो आपण सर्व आदित्यदेवांसोबत आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञात आनंदाने सहभागी होऊन सोमरस प्राशन करून तृप्त व्हावे ही विनंती. ॥८॥

अपो ह्येषामजुषन्त देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।
वाजो देवानामभवत्सुकर्मेन्द्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विभ्वा॥९॥
देवांनी, ऋभुदेवांनी केलेल्या कार्यांचे विचारपूर्वक अवलोकन केले आणि देव ऋभुदेवांवर अतिशय प्रसन्न झाले. वाज हे देवांचे उत्तम कारागीर झाले. ऋभुक्षा हे इंद्रदेवांचे आणि विभ्वा हे वरुणदेवांचे सहाय्यक बनले. ॥९॥

ये हरी मेधयोक्था मदन्त इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वा ।
ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयन्तो न मित्रम्॥१० ॥

ज्या ऋभुदेवांनी आपल्या बुद्धी आणि मंत्रांनी हरी नावाच्या अश्वांना प्रसन्न केले आणि त्या सुंदर अश्वांना इंद्रदेवांच्या रथासाठी सुसज्ज केले ते, ऋभुदेव आम्हा भक्तगणांना कल्याण इच्छिणाऱ्या मित्राप्रमाणे विपुल धन आणि समृद्धि प्रदान करोत ही विनंती ॥१०॥

इदाह्नः पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः ।
ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्त्सवने दधात॥११ ॥
हे ऋभुदेवांनो ! देवतांनी आपल्याला या दिवसाच्या यज्ञाच्या तिसऱ्या विधीमध्ये सोमरस आणि त्यातून मिळणारे सुख दिले. श्रमांशिवाय कोणाशीही मैत्री साधता येत नाही म्हणून हे ऋभुदेवांनो ! आपण या यज्ञाच्या तिसऱ्या विधीमध्ये आम्हा भक्तगणांना निश्चितपणे धनसंपत्ती प्रदान करावी ही विनंती ॥११॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३४

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** ऋभुगण **छन्द** – त्रिष्टुप्

ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रो नो अच्छेमं यज्ञं रत्नधेयोप यात ।
इदा हि वो धिषणा देव्यह्वामधात्पीतिं सं मदा अग्मता वः॥१॥
हे ऋभु, विभ्वा, वाज आणि इंद्रदेवांनो ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना मौल्यवान रत्ने प्रदान करण्यासाठी सर्वांनी आमच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. यज्ञाच्या तिसऱ्या विधीमध्ये बुद्धीच्या देवतेने (धिषणा) आपल्यासाठी सोमरस प्राशन करण्यासाठी सिद्ध केला आहे. सोमरस प्राशनाने मिळणारा आनंद तुम्हालाही प्राप्त होवो. ॥१॥

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिऋभवो मादयध्वम् ।
सं वो मदा अग्मत सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वम् ॥२॥
ज्ञानसंपन्न आणि समृद्ध ऐश्वर्य धारण करणाऱ्या हे ऋभुदेवांनो ! आपण स्वतःच्या स्वरूपाला जाणणारे आहात. आपण विविध ऋतु अनुसार यज्ञात सोमपानाचा आनंद घ्यावा ही विनंती. सोमरस प्राशन केल्याने आपल्याला उत्साह, धुंदी आणि स्तुती प्राप्त झाली आहे. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या पुत्र-पौत्रांसहित धनही प्रदान करावे ही विनंती. ॥२ ॥

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्वत्प्रदिवो दधिध्वे ।
प्र वोऽच्छा जुजुषाणासो अस्थुरभूत विश्वे अग्रियोत वाजाः॥३॥
हे ऋभुदेवांनो ! हा यज्ञ आपल्यासाठीच रचण्यात आला आहे, त्याचा आपण पुरातन काळापासून मानवाच्या हितासाठी स्वीकार करता. या यज्ञाचा आपण

आनंद घ्यावा. हे ऋभुदेवांनो !आपण सर्वजण श्रेष्ठ आणि सामर्थ्यवान आहात. ॥३ ॥

अभूदु वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।
पिबत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सवनं मदाय॥४॥
हे ऋभुदेवांनो ! आपल्या कृपेमुळे यज्ञाचे अनुष्ठान करणाऱ्यासाठी अर्पण करणाऱ्या मर्त्यमाणसाला (दाशुषे मर्त्याय) रत्न वैभव धारण करण्याचे भाग्य लाभले आहे. यज्ञाच्या तिसऱ्या विधीमध्ये आपल्या प्रसन्नतेसाठी आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी अर्पण केलेला सोमरस स्वीकारावा ही विनंती ॥४ ॥

आ वाजा यातोप न ऋभुक्षा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।
आ वः पीतयोऽभिपित्वे अह्वामिमा अस्तं नवस्व इव ग्मन् ॥५॥
हे धनाचे स्वामी आणि स्तुतीस पात्र असलेल्या, महान वीर, वाज आणि ऋभुक्षानो आपण आमच्या जवळ यावे ही विनंती. ज्याप्रमाणे नुकत्याच व्यायलेल्या गायी वासरांच्या ओढीने वेगाने घराकडे धावतात, त्याप्रमाणे दिवसाच्या शेवटी (संध्याकाळी) आमची ही स्तोत्रे आपल्याला सोमरस प्राशनासाठी आपल्याकडे पोहोचतात ॥५॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।
सजोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इन्द्रवन्तः॥६॥
हे सामर्थ्यशाली बलाचे पुत्रांनो, ऋभुदेवांनो ! नतमस्तक होऊन ज्यांचे आव्हान केले जाते असे आपण आमच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. हे रत्ने धारण करणाऱ्या विद्वान ऋभुदेवांनो ! आपण इंद्रदेवांसह प्रसन्न चित्ताने या यज्ञातील मधुर सोमरस प्राशन करावा ही विनंती.॥६ ॥

सजोषा इन्द्र वरुणेन सोमं सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ।
अग्रेपाभिऋतुपाभिः सजोषा ग्नास्पत्नीभी रत्नधाभिः सजोषाः ॥७॥
हे ज्याची स्तुती मंत्रांनी केली जाते(गिर्वण) अशा इंद्रदेवा ! आपण वरुणदेवांसोबत आणि मरुद्गणांसोबत आनंदित होऊन सोमरसाचे प्राशन करावे ही विनंती. हे इंद्रदेवा ! जे सत्याचे पालन करतात, ज्यांच्या पत्नीमध्ये दैवी शक्ती आहे (ग्नास्पत्नीभी) आणि जे श्रेष्ठ धन प्रदान करतात अशा प्रथम सोमरस (अग्रेपाभि) प्राशन करणाऱ्या देवांसोबत आपण सोमरस प्राशनाचा आनंद घ्यावा ही विनंती. ॥७॥

सजोषस आदित्यैर्मादयध्वं सजोषस ऋभवः पर्वतेभिः ।
सजोषसो दैव्येना सवित्रा सजोषसः सिन्धुभी रत्नधेभिः॥८॥
हे ऋभुदेवांनो ! आपण आदित्य देवतांसोबत, पर्वताच्या संगतीने, दैवी प्रेरणा देणाऱ्या सवितादेवांच्या सहवासात आणि सुखदायक रत्ने प्रदान करणाऱ्या नद्यांच्या सान्निध्यात आनंदाने प्रसन्न व्हावे ही विनंती॥८॥

ये अश्विना ये पितरा य ऊती धेनुं ततक्षुऋभवो ये अश्वा ।
ये अंसत्रा य ऋधग्रोदसी ये विभ्वो नरः स्वपत्यानि चक्रुः॥९ ॥
ज्या ऋभुदेवांनी अश्विनीकुमारांना रथ अर्पण करून प्रसन्न केले, ज्यांनी आपल्या वृद्ध माता-पित्यांना पुन्हा तरुण बनवून रक्षण केले, ज्यांनी दूध देणारी गाय आणि शक्तिशाली अश्व निर्माण केले, ज्यांनी देवांच्या रक्षणासाठी चिलखते घडवली, ज्यांनी पृथ्वी आणि आकाश यांना वेगवेगळे केले, असे ऋभुदेव, आम्हा भक्तगणांना शुभ संतती प्राप्त करून देणारे आहेत. ॥९॥

ये गोमन्तं वाजवन्तं सुवीरं रयिं धत्थ वसुमन्तं पुरुक्षुम् ।
ते अग्रेपा ऋभवो मन्दसाना अस्मे धत्त ये च रातिं गृणन्ति ॥१० ॥

हे ऋभुदेवांनो ! आपल्याकडे गायी, अन्नधान्य, पुत्र-पौत्र, निवासस्थाने आणि विपुल संपत्ती आहे. आपण यज्ञामध्ये सोमरस प्राशन करण्यासाठी सर्वप्रथम आणि आनंदी असणाऱ्या देवता आहात. आम्हा स्तुती करणाऱ्या भक्तगणांना तीच संपत्ती प्रदान करावी ही विनंती ॥१०॥

नापाभूत न वोऽतीतृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।
समिन्द्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राजभी रत्नधेयाय देवाः॥११॥
हे प्रशंसनीय ऋभुदेवांनो ! आपण या यज्ञापासून दूर जाऊ नका. आम्ही आपल्याला जास्तकाळ तृषित ठेवणार नाही. हे देवस्वरूप ऋभुदेवांनो ! आपण इंद्रदेवांसोबत, मरुद्गणांसोबत आणि इतर तेजस्वी देवतांसोबत आनंदीत व्हावे आणि आम्हाला उत्तम रत्ने प्रदान करावीत ही विनंती. ॥११॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३५

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** ऋभुगण **छन्द** – त्रिष्टुप्

इहोप यात शवसो नपातः सौधन्वना ऋभवो माप भूत ।
अस्मिन्हि वः सवने रत्नधेयं गमन्त्विन्द्रमनु वो मदासः॥१॥
हे शक्तीचे पुत्र आणि सुधन्व्याचे वंशज असलेल्या बुद्धिमान ऋभुदेवांनो आपण आमच्या यज्ञात यावे आणि आमच्यापासून दूर जाऊ नये ही विनंती. या यज्ञात आपल्याला मौल्यवान रत्ने प्राप्त होवोत आणि इंद्रदेवांच्या समवेत सोमरसाचा आनंद आपल्याला मिळो ही इच्छा ॥१॥

आगन्नृभूणामिह रत्नधेयमभूत्सोमस्य सुषुतस्य पीतिः ।
सुकृत्यया यत्स्वपस्यया चँ एकं विचक्र चमसं चतुर्धा॥२॥
या यज्ञामध्ये ऋभुदेवांनी अर्पण केलेली रत्ने आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना प्राप्त होवोत. हे ऋभुदेवांनो ! आपण उत्तम प्रकारे सिद्ध केलेल्या सोमरसाचे प्राशन केले कारण आपण कौशल्याने आणि उत्तम कर्माने एका चमस पात्राचे चार भाग केलेत. ॥२ ॥

व्यकृणोत चमसं चतुर्धा सखे वि शिक्षेत्यब्रवीत ।
अथैत वाजा अमृतस्य पन्थां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥३॥
कुशल हातांनी काम करणाऱ्या हे ऋभुदेवांनो ! आपण चमस पात्राचे चार भाग केले आणि म्हणालात." हे मित्रा, तू हे ज्ञान प्राप्त कर (वि शिक्ष). त्यावर मित्राने उत्तर दिले,"शक्तिमान ऋभूदेवांनो, तुम्ही तुमच्या याच श्रेष्ठ कर्मामुळे अमरत्वाच्या मार्गावर मार्गस्थ झालात आणि देवांच्या समुदायात सामील झालात" ॥३ ॥

किम्मयः स्विच्चमस एष आस यं काव्येन चतुरो विचक्र ।
अथा सुनुध्वं सवनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य॥४॥
हे ऋभुदेवांनो ! ते सोमरस पिण्याचे चमस पात्र कशाचे बनलेले होते, ज्याला आपण आपल्या बुद्धीने आणि कलेने चार भागात विभागले. हे यज्ञकर्त्या भक्तगणांनो ! तुम्ही ऋभुदेवांना प्रसन्न करण्यासाठी सोमरस सिद्ध करावा आणि हे ऋभुदेवांनो ! आपण या मधुर सोमरसाचे प्राशन करावे ही विनंती. ॥४॥

शच्याकर्त पितरा युवाना शच्याकर्त चमसं देवपानम् ।
शच्या हरी धनुतरावतष्टेन्द्रवाहावृभवो वाजरत्नाः ॥५॥
हे ऋभुदेवांनो ! आपण आपल्या सामर्थ्याने आपल्या वृद्ध माता-पित्यांना पुन्हा तरुण केलेत, चमस पात्राला चार भागांत विभागून देवांना पिण्यायोग्य पात्रे बनवली , आपल्या कौशल्याने इंद्रदेवांना स्वार होण्यासाठी अत्यंत चपळ असे दोन अश्व निर्माण केले. ॥५॥

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सवनं मदाय ।
तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मन्दसानाः॥६॥
हे शक्तिशाली आणि ज्ञानदीप्त ऋभुदेवांनो ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण दिवसाच्या समाप्तीसमयी आपल्या आनंदासाठी उत्साहवर्धक सोमरस अर्पण करतात, त्यांच्यावर प्रसन्न होऊन आपण त्या भक्तगणांना सर्व पराक्रमी पुत्र-पौत्रा-युक्त असे ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती. ॥६ ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्व माध्यंदिनं सवनं केवलं ते ।
समृभुभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीँर्याँ इन्द्र चकृषे सुकृत्या॥७॥

हरी नावाच्या अश्वांवर स्वार झालेल्या हे इंद्रदेवा ! आपण प्रातःकाळी सिद्ध केलेला सोमरस प्राशन केला आहे. मध्याह्नकाळी आपल्यासाठीच हा यज्ञविधी केला आहे. आपण आपल्या उत्तम कर्माने आपला सखा बनवले आहे, अशा मौल्यवान रत्ने प्रदान करणाऱ्या ऋभुदेवांसोबत सोमरस प्राशन करावा ही विनंती ॥७ ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येना इवेदधि दिवि निषेद ।
ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः॥८॥
हे सुधन्वाचे पुत्र ऋभुदेवांनो ! आपण आपल्या उत्तम कर्मांद्वारे देवत्व प्राप्त केले आहे. श्येन पक्ष्याप्रमाणे आपण अंतराळात विराजमान आहा. हे शक्तीचे अक्षय्य स्वरूप असलेल्या ऋभुदेवांनो ! आपण अमरत्व प्राप्त केले आहे. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना धन आणि रत्ने प्रदान करावीत ही विनंती. ॥८॥

यत्तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या सुहस्ताः ।
तदृभवः परिषिक्तं व एतत्सं मदेभिरिन्द्रियेभिः पिबध्वम्॥९॥
हे कुशल हातांच्या ऋभुदेवांनो ! आपण उत्तम कर्माच्या परिश्रमाने ऐश्वर्य प्रदान करणाऱ्या यज्ञाचा तिसरा विधी केला आहे. आपण आपल्या आनंददायी इंद्रियांनी हा उत्तम प्रकारे सिद्ध केलेला सोमरस प्राशन करावा ही विनंती ॥९ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३६

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** ऋभुगण **छन्द** – जगती ९ त्रिष्टुप्

अनश्वो जातो अनभीशुरुक्थ्यो रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।
महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुष्यथ॥१॥
हे ऋभुदेवांनो ! अश्वांविना आणि लगामाविना चालणारा, तीन चाकांचा आणि स्तुतीस पात्र असा आपला हा अद्भुत रथ सर्व अंतराळात फिरत असतो. आपले हे दैवी सामर्थ्य आणि महान कर्तृत्व खरोखरच प्रशंसनीय आहे, ज्याद्वारे आपण आकाशलोक आणि पृथ्वीलोक या दोघांचेही पोषण करता॥१॥
(असा रथ ऋभुदेवांनी अश्विनीकुमारांना तयार करून दिला होता)

रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसोऽविह्वरन्तं मनसस्परि ध्यया ।
ताँ ऊ न्वस्य सवनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि॥२ ॥
शुद्ध अंतःकरण असलेल्या, मनाच्या एकाग्र ध्यानाने, अडखळत न चालणारा व सुबक असा तीन चाकी रथ तयार करणाऱ्या, हे वाज आणि ऋभुदेवांनो ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्याला सोमरस प्राशन करण्यासाठी आमंत्रित करत आहोत ॥२॥

तद्वो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महित्वनम् ।
जिव्री यत्सन्ता पितरा सनाजुरा पुनर्युवाना चरथाय तक्षथ॥३ ॥
हे वाज, ऋभु आणि विभ्वदेवांनो !आपले सामर्थ्य आणि महती देवांमध्ये अत्यंत प्रशंसनीय आहे, कारण आपण आपल्या अत्यंत वृद्ध आणि अशक्त झालेल्या माता-पित्यांना पुन्हा तरुण बनवले आणि त्यांना पुन्हा कार्यक्षम केले. ॥३॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।
अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्व उक्थ्यम्॥४ ॥
हे वाजदेवांनो आणि ऋभुदेवांनो! आपण एकाच यज्ञपात्राला, चमसाला, आपल्या कौशल्याने चार भागांत विभागले. आपण आपल्या बुद्धीच्या आणि कर्माच्या जोरावर कातडे नसलेल्या गायीला कातडे देऊन मुक्त केले. या महान कार्यामुळे आपल्याला अमरत्व प्राप्त झाले. आपले हे असामान्य कार्य खरोखरच स्तुतीस पात्र आहे ॥४ ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमजीजनन्नरः ।
विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः॥५ ॥
ज्या संपत्तीला, त्या सामर्थ्यशाली दिव्य वाजदेवांनी (वाजश्रुतास) उत्पन्न केले आहे आणि त्या संपत्तीला विभ्वदेवांनी अत्यंत कुशलतेने घडवली आहे अशी ऋभुदेवांनी निर्माण केलेली संपत्ती अत्यंत श्रेष्ठ आणि कीर्ती वाढवणारी आहे. ती संपत्ती यज्ञकर्मात सर्वांकडून प्रशंसा मिळवण्यास पात्र आहे. ज्या संपत्तीचे सर्व देव स्वतः रक्षण करतात, ती संपत्ती सर्वद्रष्टा आणि सर्वांना कल्याण प्रदान करणारी आहे.॥५ ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।
स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वाँ ऋभवो यमाविषुः॥६ ॥
ज्या व्यक्तीला ऋभुदेव, विभ्वादेव आणि वाजदेव यांचे संरक्षण लाभते, अशी व्यक्ती खऱ्या अर्थाने शक्तिशाली (वाजी), शुभगुणांचा प्राप्तकर्ता (अर्वा) आणि तत्त्वद्रष्टा (ऋषी) बनते. ती व्यक्ती आपल्या उत्तम वाणीने आणि स्तुतीने प्रशंसनीय ठरते . अशी व्यक्ती रणांगणात अजेय असून शत्रूंचा नि:पात करणारा वीर योद्धा ठरते. त्या व्यक्तीला धन, दृढता, पुत्र-पौत्र लाभतात. ॥६॥

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।
धीरासो हि ष्ठा कवयो विपश्चितस्तान्व एना ब्रह्मणा वेदयामसि॥७ ॥
हे वाजदेवांनो आणि ऋभुदेवांनो ! आपण धारण केलेले रूप अत्यंत श्रेष्ठ आणि दर्शनीय आहे. आम्ही भक्तगणांनी आपल्यासाठी ही स्तुतियुक्त स्तोत्रे रचली आहेत त्याचा आपण स्वीकार करावा ही विनंती. आपण धैर्यवान, दूरदृष्टी असलेले कवी आणि सत्य-असत्य जाणणारे विद्वान आहात. आम्ही या मंत्रांद्वारे आमची स्तुतियुक्त स्तोत्रे आपल्याला ऐकवत आहोत. ॥७॥

यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।
द्युमन्तं वाजं वृषशुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तक्षता वयः॥८ ॥
हे ऋभुदेवांनो ! आमच्या स्तुतीच्या बदल्यात, मानवजातीच्या हिताच्या, सर्व प्रकारच्या सात्त्विक, उपभोग्य वस्तु यज्ञकर्त्या भक्तगणांसाठी निर्माण कराव्यात ही विनंती. आम्हाला तेजस्वी सामर्थ्य, सुख देणारे उत्तम ऐश्वर्य आणि उत्कृष्ट दीर्घायुष्य प्रदान करावे ही विनंती॥८॥.

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तक्षता नः ।
येन वयं चितयेमात्यन्यान्तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः॥९ ॥
हे ऋभुदेवांनो ! आपण आमच्या या यज्ञाने प्रसन्न होऊन आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना उत्तम संतती, विपुल धन आणि शूरवीरांनी युक्त असे यश प्रदान करावे ही विनंती. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना अशी अद्भुत आणि वैविध्यपूर्ण शक्ती प्रदान करावी ज्याच्या सहाय्याने आम्ही इतर सर्वांपेक्षा श्रेष्ठ ठरू शकू आणि आमची प्रगती होईल. ॥९॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३७

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** ऋभुगण **छन्द** – त्रिष्टुप् ५-८ अनुष्टुप्

उप नो वाजा अध्वरमृभुक्षा देवा यात पथिभिर्देवयानैः ।
यथा यज्ञं मनुषो विक्ष्वासु दधिध्वे रण्वाः सुदिनेष्वह्नाम् ॥१॥
हे शक्तीसंपन्न वाजदेवांनो आणि ऋभुदेवांनो ! ज्याप्रमाणे देवता शुभदिवसाला वेगवेगळ्या मार्गांनी येतात त्याप्रमाणे आपण विचारशील माणसांच्या, भक्तगणांच्या, (जीवनरूपी) यज्ञात आपल्या देवतांच्या दिव्य मार्गांनी यज्ञस्थानी यावे ही विनंती ॥१॥

ते वो हृदे मनसे सन्तु यज्ञा जुष्टासो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।
प्र वः सुतासो हरयन्त पूर्णाः क्रत्वे दक्षाय हर्षयन्त पीताः॥२॥
हे ऋभुदेवांनो ! आज घृताने संस्कारित केलेला, यज्ञात अर्पण केलेला सोमरस आपल्या हृदयाला आणि मनाला आनंद देवो. चमस पात्रामध्ये काठोकाठ भरलेला सोमरस प्राशन करून आपल्याला आनंद देऊन महान कार्यासाठी बल निर्माण करो. ॥२ ॥

त्र्युदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणो ददे वः ।
जुह्वे मनुष्वदुपरासु विक्षु युष्मे सचा बृहद्दिवेषु सोमम्॥३॥
हे वाजदेवांनो आणि ऋभुदेवांनो ! ज्याप्रमाणे यज्ञाच्या तीन विधींमध्ये देवतांना प्रिय असलेली स्तुतियुक्त स्तोत्रे आपल्याला समर्पित केली जातात त्याप्रमाणे श्रेष्ठ मानवांमध्ये तेजस्वी जीवन जगणारे आम्ही भक्तगण आपल्याला हा सोमरस अर्पण करत आहोत. ॥३॥

पीवोअश्वाः शुचद्रथा हि भूतायःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।
इन्द्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनु वश्चेत्यग्रियं मदाय॥४॥
हे बलवान ऋभुदेवांनो ! आपल्याकडे धष्टपुष्ट अश्व आणि तेजस्वी रस आहेत. आपण लोखंडासारखे कणखर असून सुंदर सुवर्णालंकारांनी सुशोभित आहात. हे इंद्रदेवांच्या पुत्रांनो आणि सामर्थ्यशाली वंशजांनो ! आनंदासाठी केलेले आपले श्रेष्ठ कर्म सर्वांना परिचित आहे ॥४॥

ऋभुमृभुक्षणो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजम् ।
इन्द्रस्वन्तं हवामहे सदासातममश्विनम् ॥५॥
हे ऋभुदेवांनो ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण, युद्धात साथ देणाऱ्या, अत्यंत शक्तिमान, इंद्रदेवांशी संबंधित, नेहमीच यश मिळवणाऱ्या ऐश्वर्याचे आवाहन करतो. आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण अश्वांप्रमाणे वेगवान आणि सामर्थ्यशाली शक्तीचे आवाहन करतो. ॥५॥

सेदृभवो यमवथ यूयमिन्द्रश्च मर्त्यम् ।
स धीभिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता॥६॥
हे ऋभुदेवांनो ! आपण आणि इंद्रदेव ज्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे रक्षण करता, तो भक्त आपल्या बुद्धीने आणि श्रेष्ठ कर्मांनी धन प्राप्त करणारा होवो आणि यज्ञामध्ये अश्वांनी संपन्न होवो ॥६॥.

वि नो वाजा ऋभुक्षणः पथश्चितन यष्टवे ।
अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आशास्तरीषणि॥७॥
हे वाजदेवांनो आणि ऋभुदेवांनो ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना यज्ञ करण्याचा मार्ग स्पष्ट करावा ही विनंती. आम्ही भक्तगण करत असलेल्या

स्तुतीमुळे आम्हाला सर्व दिशा (सर्व अडथळे) पार करून जाण्यासाठी समर्थ करावे ही विनंती. ॥७ ॥

तं नो वाजा ऋभुक्षण इन्द्र नासत्या रयिम् ।
समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु शस्त मघत्तये॥८ ॥
हे वाजदेवा, ऋभुदेवांनो, इंद्रदेवा आणि अश्विनीकुमारांनो ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या कल्याणासाठी आणि आम्हाला दानशूर बनविण्यासाठी उत्तम अश्वयुक्त असे विपुल धन आणि ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती ॥८ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३८

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** दधिक्रा; १ द्यावापृथ्वी **छन्द** – त्रिष्टुप्

(दधिक्रा हे प्रामुख्याने पुरू जमातीवर राज्य करणाऱ्या
राजा त्रसदास्यूच्या अश्वमेध यज्ञासाठी निवडलेले दैवी अश्व असल्याचे मानले जाते)

उतो हि वां दात्रा सन्ति पूर्वा या पूरुभ्यस्त्रसदस्युर्नितोशे ।
क्षेत्रासां ददथुरुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रम् ॥१॥

हे आकाशदेवता आणि पृथ्वीदेवता ! आपण पुरु वंशाच्या हितासाठी 'त्रसदस्यु' राजाला शत्रूंच्या नाशासाठी दिलेलीप्राचीन दाने प्रसिद्ध आहेत. आपण 'त्रसदस्यु' राजाला, दस्यूंसाठी भयंकर आणि पराभूत करणारा, भूप्रदेश आणि सुपीक जमिनी जिंकून देणारा असा दधिक्रा नावाचा दिव्य अश्व दिला. ॥१ ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्षिध्वानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिम् ।
ऋजिप्यं श्येनं प्रुषितप्सुमाशुं चर्कृत्यमर्यो नृपतिं न शूरम् ॥२ ॥

हे आकाशदेवता आणि पृथ्वीदेवता ! आपण शत्रूंचा प्रतिकार करणारा, सर्व लोकांचे रक्षण करणारा, सरळ मार्गाने जाणारा, श्येन पक्षाप्रमाणे वेगवान आणि अत्यंत तेजस्वी, वीर राजकुमारासारखा शत्रूंचा नाश करणारा दधिक्रा नावाचा अश्व दिला ॥२॥

यं सीमनु प्रवतेव द्रवन्तं विश्वः पूरुर्मदति हर्षमाणः ।
पड्भिर्गृध्यन्तं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजन्तम् ॥३॥

ज्याप्रमाणे उतारावरून वेगाने वाहणाऱ्या पाण्याला पाहून सर्व लोक आनंदित होतात, त्याप्रमाणे सर्वजण या वेगाने धावणाऱ्या दधिक्रा अश्वाला पाहून हर्षित

होतात. युद्धासाठी उत्सुक असलेल्या नायकाप्रमाणे पाय रोवून, वाऱ्यासारख्या वेगाने धावणारा आणि रथाला गती देणारा हा दधिक्रा नावाचा अश्व सर्वांना आनंद देणारा आहे. ॥३ ॥

यः स्मारुन्धानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।
आविऋजीको विदथा निचिक्यत्तिरो अरतिं पर्याप आयोः ॥४॥
जो, युद्धांमध्ये शत्रूंना चहुबाजूंनी रोखून धरतो, जो अत्यंत वेगाने भूमीवर संचार करतो, ज्याचे तेज उघड आहे. जो, सर्व काही जाणून शत्रूंच्या विरोधाचा बिमोड करतो असा दधिक्रा नावाचा अश्व यज्ञाचे रक्षण करतो. ॥४ ॥

उत स्मैनं वस्त्रमथिं न तायुमनु क्रोशन्ति क्षितयो भरेषु ।
नीचायमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यूथम् ॥५॥
ज्याप्रमाणे वस्त्र चोरणाऱ्या चोराला पाहून लोक ओरडतात, त्याप्रमाणे युद्धाच्या प्रसंगी या दधिक्रा अश्वाला पाहून शत्रू आरडाओरडा करतात . ज्याप्रमाणे एखादा भुकेलेला श्येनपक्षी अन्नाच्या शोधात खाली झेपावतो, त्या प्रमाणे अन्न आणि पशुधन मिळवण्याच्या उद्देशाने दौडणाऱ्या दधिक्राला पाहून सर्व शत्रू पळून जातात ॥५ ॥

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन्नि वेवेति श्रेणिभी रथानाम् ।
स्रजं कृण्वानो जन्यो न शुभ्वा रेणुं रेरिहत्किरणं ददश्वान् ॥६॥
हा दिव्य दधिक्राअश्व रथांच्या रांगांमध्ये सर्वात पुढे धावणारा आहे. ज्याप्रमाणे एखादा मैत्रीपूर्ण माणूस आपल्याला फुलांच्या माळांनी अलंकृत करून घेतो त्याप्रमाणे हा फुलांच्या माळांनी अलंकृत झालेला दधिक्राअश्व वेगाने धूळ उडवत दौडतो. ॥६ ॥

उत स्य वाजी सहुरिऋतावा शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्ये ।
तुरं यतीषु तुरयन्नृजिप्योऽधि भ्रुवोः किरते रेणुमृञ्जन् ॥७॥
प्रसिद्ध शक्तिशाली दधिक्रा अश्व, शत्रूंचा पराभव करणारा आणि सत्याचे पालन करणारा आहे. तो युद्धप्रसंगी आपल्या संपूर्ण शक्तीने सेवा करण्यास सज्ज असतो. शीघ्रगतीने धावणाऱ्यांमध्ये तो अधिक वेगवान असून, सरळ मार्गाने झेप घेताना तो आपल्या पायांनी धूळ उडवत पुढे जातो आणि आपल्या तेजाने सर्वांना प्रसन्न करतो. ॥७॥

उत स्मास्य तन्यतोरिव द्योर्ऋघायतो अभियुजो भयन्ते ।
यदा सहस्रमभि षीमयोधीद्दुर्वर्तुः स्मा भवति भीम ऋञ्जन् ॥८॥
आकाशातील गर्जना करणाऱ्या विजेप्रमाणे, जेव्हा दिव्य दधिक्राअश्व शत्रूंचा नाश करण्यासाठी धावतो, तेव्हा आक्रमण करणारे सर्व शत्रू भयभीत होतात. जेव्हा हा अजिंक्य दिव्य दधिक्राअश्व सहस्र शत्रूंशी सर्व बाजूंनी युद्ध करतो, तेव्हा हा शत्रूंसाठी अत्यंत भयंकर भासतो. ॥८॥

उत स्मास्य पनयन्ति जना जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।
उतैनमाहुः समिथे वियन्तः परा दधिक्रा असरत्सहस्रैः ॥९॥
मानवजातीच्या इच्छांची पूर्तता करणाऱ्या या दिव्य दधिक्रा अश्वाची सर्वजण प्रशंसा करतात. युद्ध प्रसंगी शत्रू चोहोबाजूला पळतात तेव्हा शत्रू म्हणतात, "हा दिव्य दधिक्रा आपल्या हजारो शक्तींच्या बळावर शत्रूंच्या विरोधात निघाला आहे." ॥९॥

आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।
सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥१०॥

ज्याप्रमाणे सूर्यदेव आपल्या प्रकाशाने संपूर्ण जगाला प्रकाशित करतात , त्याप्रमाणे सामर्थ्यशाली दिव्य दधिक्रा आपल्या शक्तीने पाचही कष्टकरी लोकांना (पञ्चकृष्टी) सन्मार्गावर जाण्यास प्रवृत्त करतो. हजारो आणि शेकडो लाभ मिळवून देणारा हा दिव्य दधिक्राअश्व आमच्या प्रार्थनांना मधुरतेने आणि आनंदाने भारावून टाको. ॥१० ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-३९

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** दधिक्रा **छन्द** – त्रिष्टुप् ६ अनुष्टुप्

आशुं दधिक्रां तमु नु ष्टवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।
उच्छन्तीर्मामुषसः सूदयन्त्वति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥१॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण शीघ्रगामी दिव्य दधिक्रा अश्वाची स्तुती करतो. आकाश आणि पृथ्वीवर आम्ही त्याचे गुणगान गातो. अंधाराचा नाश करणाऱ्या या उषादेवता आम्हाला मार्ग दाखवोत आणि आम्हाला सर्व संकटांतून व पापांतून सुखरूपपणे पार नेवोत. ॥१ ॥

महश्चर्कर्म्यर्वतः क्रतुप्रा दधिक्राव्णः पुरुवारस्य वृष्णः ।
यं पूरुभ्यो दीदिवांसं नाग्निं ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिम् ॥२॥
ज्याप्रमाणे अग्निदेव मनुष्यांना प्रकाश देतो, त्याप्रमाणे मित्रदेवांनी आणि वरुणदेवांनी पुरुवंशातील लोकांसाठी या तेजस्वी आणि संकटातून पार नेणाऱ्या दधिक्रा नामक अश्वाचे दान केले आहे. अशा त्या अत्यंत इच्छित, सामर्थ्यवान आणि महान संकल्प पूर्ण करणाऱ्या दधिक्राची आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण वारंवार स्तुती करतो. ॥२॥

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत्समिद्धे अग्ना उषसो व्युष्टौ ।
अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥३॥
जे यज्ञकर्ते भक्तगण, उषादेवतेच्या आगमनाच्या वेळी अग्निदेवांना प्रदीप्त करत अश्वाच्या रूपातील दिव्य दधिक्राची स्तुती करतात त्या भक्तगणांना दधिक्रा, आदिती देवता, मित्रदेव आणि वरुणदेवांबरोबर पापांपासून मुक्त करतात. ॥३॥

दधिक्राव्ण इष ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रम् ।
स्वस्तये वरुणं मित्रमग्निं हवामह इन्द्रं वज्रबाहुम् ॥४॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण अन्नासाठी आणि महान शक्तीसाठी दिव्य दधिक्राचे आणि मरुद्गणांचे स्मरण करत आहोत. आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आमच्या कल्याणासाठी वरुणदेव, मित्रदेव, अग्निदेव आणि वज्रधारी इंद्रदेवांचे आवाहन करतो. ॥४ ॥

इन्द्रमिवेदुभये वि ह्वयन्त उदीराणा यज्ञमुपप्रयन्तः ।
दधिक्रामु सूदनं मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वम् ॥५ ॥
ज्याप्रमाणे युद्धात विजय मिळवण्यासाठी वीर लोक इंद्रदेवांचे आवाहन करतात, त्याचप्रमाणे यज्ञासाठी सज्ज झालेले आणि प्रगतीची इच्छा धरणारे दोन्ही प्रकारचे लोक दिव्य दधिक्राला हाक मारतात. हे मित्रदेवा आणि वरुणदेवा ! आपण आम्हा भक्तगणांना सन्मार्गाची प्रेरणा देणारा आणि शत्रूंचे निवारण करणारा हा दिव्य दधिक्रा अश्व प्रदान केला आहे. ॥५ ॥

दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभि नो मुखा करत्प्र ण आयूंषि तारिषत् ॥६॥
आम्ही भक्तगण त्या जयशील, बलशाली आणि वेगवान, दिव्य अश्वाच्या रूपातील दधिक्राची स्तुती करत आहोत. हे दधिक्रा ! आपण मुखाला आणि सर्व इंद्रियांना आनंदित करावे आणि आमचे आयुष्य दीर्घ करावे ही विनंती. ॥६ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४०

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** दधिक्रा ५ सूर्यदेव **छन्द** – जगती, १ त्रिष्टुप्

दधिक्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुषसः सूदयन्तु ।
अपामग्नेरुषसः सूर्यस्य बृहस्पतेराङ्गिरसस्य जिष्णोः ॥१॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण निश्चयपूर्वक दिव्य दधीक्राची स्तुती करतो. उषादेवतेच्या आगमनाची वेळ आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना शुभकर्म करण्यासाठी प्रेरित करते. आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण जलदेवता, अग्निदेव, उषादेवता, सूर्यदेव आणि आङ्गिरस कुळातील विजयी अशा बृहस्पती देवतेची स्तुती करतो. ॥१ ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छ्रवस्यादिष उषसस्तुरण्यसत् ।
सत्यो द्रवो द्रवरः पतंगरो दधिक्रावेषमूर्जं स्वर्जनत् ॥२॥
अन्नाचा लाभ करून देणारा, गायींची प्राप्ती करून देणारा आणि वेगाने धावणारा दिव्य दधिक्रा अश्व कीर्तीच्या इच्छेने उषादेवतेच्या आगमनाच्या वेळी त्वरेने कार्य करतो. सत्यस्वरूप, अतिशय वेगवान आणि पक्ष्यासारखी झेप घेणारा दिव्य दधिक्रा अश्व, आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना अन्न, ऊर्जा आणि स्वर्गसुख प्रदान करो ॥२ ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।
श्येनस्येव ध्रजतो अङ्कसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरित्रतः ॥३॥
ज्याप्रमाणे वेगाने झेप घेणाऱ्या श्येनपक्ष्याच्या मागे वारा वाहतो, त्याचप्रमाणे अत्यंत वेगाने धावणाऱ्या आणि आपल्या लक्ष्याकडे झेपावणाऱ्या दिव्य दधिक्रा अश्वाचे भक्तगणांनी अनुसरण केले पाहिजे. दिव्य दधिक्रा अश्व

आपल्या प्रचंड शक्तीने सर्व संकटांना आणि मार्गातील अडथळ्यांना पार करून वेगाने पुढे जातो. ॥३॥

उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि ।
क्रतुं दधिक्रा अनु संतवीत्वत्पथामङ्कांस्यन्वापनीफणत् ॥४॥
शक्तिशाली दिव्य दधिक्रा आपल्या गळ्यात, बगलेत आणि मुखात वेसण व लगाम लावून बांधलेला असतानाही अत्यंत वेगाने धावतो. बलशाली होऊन दिव्य दधिक्रा यज्ञाच्या मार्गातील वळणांना आणि अडथळ्यांना मागे टाकत आपल्या संकल्पाकडे(क्रतुम्) वेगाने झेपावतो. ॥४॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।
नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥५ ॥
निर्मळ आकाशात निवास करणारे सूर्यदेव, सर्वत्र निवास करणारे वायुदेव, यज्ञवेदीमध्ये निवास करणारे आणि अतिथीच्या रूपाने घराघरातील अग्निदेव ही सर्व एकाच परमात्म्याची रूपे आहेत. परमात्मा मानवांमध्ये, श्रेष्ठांमध्ये, सत्यामध्ये आणि आकाशात सर्वत्र आहे. जलातून, पृथ्वीतून, सत्यातून आणि पर्वतातून परमात्मा जन्म घेतात. परमात्मा स्वतःच अंतिम आणि शाश्वत सत्य आहे ॥५ ॥
(हंस हा केवळ एक पक्षी नसून, तो आत्मा, ज्ञान आणि ईश्वराचा प्रतीक, परमात्मा. मानला जातो.)

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४१

ऋषि- वामदेव गौतम, **देवता** इंद्र वरुण **छन्द** –त्रिष्टुप्

इन्द्रा को वां वरुणा सुम्नमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।
यो वां हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्शदिन्द्रावरुणा नमस्वान् ॥१॥
हे इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! आपली, आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी हविष्यान्नाची आहुती देत उच्चारलेले, श्रेष्ठ बुद्धीने युक्त आणि अत्यंत नम्रतेने केलेले कोणते स्तोत्र आपल्याला प्रसन्न करेल? ॥१ ॥

इन्द्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान् ।
स हन्ति वृत्रा समिथेषु शत्रूनवोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥२॥
हे इंद्रदेवा आणि वरुणदेवा ! जे प्रयत्नशील यज्ञकर्ते भक्तगण युद्धप्रसंगी आपल्याला मदतीसाठी बोलवतात. ते भक्तगण संग्राममध्ये आपल्या महान रक्षणकर्त्यांच्या सहाय्याने शत्रूंचा आणि पापांचा नाश करतात. असे भक्तगण, आपल्या पराक्रमामुळे आणि देवतांच्या कृपेमुळे प्रसिद्ध होतात. ॥२ ॥

इन्द्रा ह रत्नं वरुणा धेष्ठेत्था नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।
यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥३॥
हे इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! जे यज्ञकर्ते भक्तगण आपली मनःपूर्वक स्तुती करतात, त्यांना आपण मूल्यवान वैभव दान करता. आपण दोघे मैत्रीच्या भावनेने यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी अर्पण केलेल्या शुद्ध आणि उत्तम सोमरसाने तृप्त होता, तेव्हा आपण भक्तगणांवर आनंदाने धनाचा वर्षाव करता ॥३ ॥

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्नोजिष्ठमुग्रा नि वधिष्टं वज्रम् ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्निमाथामभिभूत्योजः ॥४॥
हे भयंकर इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! दुष्ट प्रवृत्तीच्या, लांडग्याप्रमाणे हिंस्र आणि फसवणूक करणाऱ्या शत्रूंवर आपल्या बलवान, तेजस्वी वज्राने प्रहार करावा आणि शत्रूला पराभूत करण्यासाठी आपले सर्वश्रेष्ठ विजयशाली सामर्थ्य आमच्यासाठी प्रकट करावे ही विनंती. ॥४ ॥

इन्द्रा युवं वरुणा भूतमस्या धियः प्रेतारा वृषभेव धेनोः ।
सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥५॥
हे इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! ज्याप्रमाणे वृषभ (बैल), गायीला प्रेरणा देतो त्याप्रमाणे आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या कर्माला प्रेरणा द्यावी ही विनंती. ज्याप्रमाणे एखादी गाय उत्तम चाऱ्याच्या ठिकाणी जाऊन तृप्त होते आणि हजारो धारांनी दूध देते, त्याप्रमाणे आमची ही बुद्धी आम्हाला हजारो समृद्धीची फळे देवो ही विनंती. ॥५ ॥

तोके हिते तनय उर्वरासु सूरो दृशीके वृषणश्च पौंस्ये ।
इन्द्रा नो अत्र वरुणा स्यातामवोभिर्दस्मा परितक्म्यायाम् ॥६॥
हे इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! आम्हाला पुत्र-पौत्रादि संतती देण्यासाठी, सुपीक भूमी देण्यासाठी, प्रजोत्पत्तीची शक्ती देण्यासाठी, दीर्घकाळ सूर्यदेवाला पाहण्यासाठी, आमचे कल्याण करण्यासाठी, आपण आपल्या संरक्षणाच्या साधनांसह आमच्यावर सर्व बाजूंनी येणाऱ्या संकटांचा आणि शत्रूंचा नाश करण्यासाठी आमच्या यज्ञस्थळी उपस्थित रहावे ही विनंती. ॥६ ॥

युवामिद्ध्यवसे पूर्व्याय परि प्रभूती गविषः स्वापी ।
वृणीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरेव शम्भू ॥७॥

हे इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! गायींची (संपत्तीची) इच्छा करणारे आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण, संरक्षणासाठी आणि आपल्या प्रिय मैत्रीची आणि प्रेमाची याचना करतो. हे शूर, अत्यंत दानशूर आणि पुरातन इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! आपण माता-पित्यांप्रमाणे आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे कल्याण करणारे, उत्तम बंधु आहा. ॥७॥

ता वां धियोऽवसे वाजयन्तीराजिं न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।
श्रिये न गाव उप सोममस्थुरिन्द्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥८॥
हे सुंदर फळे देणाऱ्या इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! ज्याप्रमाणे गायी समृद्धीसाठी सोमरसाकडे किंवा दुभत्यासाठी गोठ्याकडे आनंदाने वळतात, त्याचप्रमाणे आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांची ही शक्तीची इच्छा करणारी स्तुतियुक्त स्तोत्रे आणि बुद्धीतील विचार आपण दोघांकडे वेगाने पोहोचवावेत. ॥८॥

इमा इन्द्रं वरुणं मे मनीषा अग्मन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।
उपेमस्थुर्जोष्टार इव वस्वो रघ्वीरिव श्रवसो भिक्षमाणाः ॥९॥
ज्याप्रमाणे संपत्तीची इच्छा करणारा एखादा आश्रित धनवानाकडे जातो, त्याप्रमाणे आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी विनम्रपणे केलेली स्तुतियुक्त स्तोत्रे रक्षणाची इच्छा धरून आपल्यापर्यंत पोहोचतात. हविष्यान्नाच्या आहुती देणाऱ्या आम्हा भक्तगणांची ही स्तुती आपल्याला तृप्त आणि प्रसन्न करणारी आहे. ॥९॥

अश्व्यस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।
ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मत्रा रायो नियुतः सचन्ताम् ॥१०॥

आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आमच्या स्वतःच्या प्रयत्नांनी आणि सामर्थ्याने अश्व, रथ, सामर्थ्य आणि चिरस्थायी संपत्तीचे स्वामी होण्याची इच्छा करतो. हे इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! आपण आपल्या नवनवीन संरक्षणाच्या साधनांसह आम्हाला विपुल धन आणि कायमस्वरूपी ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती ॥१० ॥

आ नो बृहन्ता बृहतीभिरूती इन्द्र यातं वरुण वाजसातौ ।
यद्दिद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान्तस्य वां स्याम सनितार आजेः ॥११ ॥
हे अत्यंत सामर्थ्यशाली इंद्रदेवांनो आणि वरुणदेवांनो ! आपण आपल्या महान संरक्षण साधनांसह आमच्या या युद्धात सहभागी व्हावे ही विनंती. जेव्हा रणभूमीवर सैन्यामध्ये तेजस्वी शस्त्रास्त्रे चमकत असतात, तेव्हा आपल्या कृपेने आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण त्या युद्धात पराक्रम गाजवणारे आणि विजयी ठरणारे होऊ. ॥११ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४२

ऋषि- त्रसदस्यु पौरुकुत्स्य , **देवता** १-६ आत्मस्तुती, ७-१० इंद्र वरुण **छन्द** –त्रिष्टुप्

त्रसद्दस्यु -ज्याला पाहून दस्यु (शत्रू) भयाने थरथर कापतात.

पौरुकुत्स्य- पुरुकुत्साचा मुलगा. इंद्र आणि वरुण या दोन श्रेष्ठ देवतांच्या शक्तीं असलेला राजा

मम द्विता राष्ट्रं क्षत्रियस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।
क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥१॥

त्रसदस्यु पौरुकुत्स्य आत्मस्तुती करत म्हणतात," माझे हे दुहेरी राज्य एका क्षत्रियाचे आणि संपूर्ण आयुष्य असणाऱ्याचे आहे. सर्व अमरदेवगण, वरुणदेवांच्या संकल्पाचे (क्रतुम्) आणि शक्तीचे अनुकरण करतात. मी वरुणदेव या श्रेष्ठ मानवी प्रजेवर आणि त्यांच्या रूपांवर राज्य करतो." ॥१ ॥

अहं राजा वरुणो मह्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।
क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥२॥

त्रसदस्यु पौरुकुत्स्य आत्मस्तुती करत म्हणतात, "मी वरुणराजा आहे. माझ्यासाठी देवगणांनी सर्वोच्च दैवीशक्ती (असुर्याणि) सांभाळल्या आहेत. सर्व अमरदेवगण वरुणदेवांच्या संकल्पाचे (क्रतुम्) आणि शक्तीचे अनुकरण करतात. मी वरुणदेव या श्रेष्ठ मानवी प्रजेवर आणि त्यांच्या रूपांवर राज्य करतो." ॥२॥

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरे रजसी सुमेके ।
त्वष्टेव विश्वा भुवनानि विद्वान्त्समैरयं रोदसी धारयं च ॥३॥

त्रसदस्यु पौरुकुत्स्य आत्मस्तुती करत म्हणतात,"मीच इंद्रदेव आणि मीच वरुणदेव आहे. माझ्या महिम्याने मी या विस्तीर्ण, गंभीर आणि सुनिर्मित अशा आकाश व पृथ्वीला व्यापले आहे. ज्याप्रमाणे त्वष्टदेव सर्व सृष्टी निर्माण करतो, त्याप्रमाणे मी सर्व लोकांच्या स्वरूपाला ओळखून त्यांना प्रेरित करतो आणि आकाश व पृथ्वीला आधार देतो. ॥३ ॥.

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदन ऋतस्य ।
ऋतेन पुत्रो अदितेऋतावोत त्रिधातु प्रथयद्वि भूम ॥४॥
त्रसदस्यु पौरुकुत्स्य आत्मस्तुती करत म्हणतात, "मी सिंचन करणाऱ्या जलाला प्रवाहित केले. सत्याच्या अधिष्ठानावर मी आकाशाला आधार दिला. सत्याच्या सामर्थ्याने मी 'अदितीचा पुत्र' आणि सत्याचा रक्षक बनलो, तसेच मी या विस्तीर्ण पृथ्वीला तिन्ही रूपांत विस्तारित केले. " ॥४॥

मां नरः स्वश्वा वाजयन्तो मां वृताः समरणे हवन्ते ।
कृणोम्याजिं मघवाहमिन्द्र इयर्मि रेणुमभिभूत्योजाः ॥५॥
त्रसदस्यु पौरुकुत्स्य आत्मस्तुती करत म्हणतात, "उत्तम अश्व बाळगणारे आणि विजयाची आकांक्षा धरणारे वीर पुरुष रणसंग्रामात मलाच साद घालतात. मी अत्यंत ऐश्वर्यशाली, धनांचा स्वामी आणि खऱ्या संपत्तीवर विजय मिळवून देणारा मघवान (इंद्रदेव) आहे. मीच शत्रूचा पराभव करण्याच्या शक्तीने धुळीचे लोट उडवतो. ॥५ ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिर्मा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतम् ।
यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥६॥
त्रसदस्यु पौरुकुत्स्य आत्मस्तुती करत म्हणतात, "मी ती सर्व अद्भुत आणि पराक्रमी कर्मे करतो. असीम आणि अतुलनीय अशा माझ्या दैवी बलाला

कोणीही रोखू शकत नाही. जेव्हा सोमरस आणि पवित्र स्तुतियुक्त स्तोत्रे मला आनंदित व तृप्त करतात, तेव्हा हे अथांग आणि सीमाहीन असलेले दोन्ही स्वर्गलोक आणि पृथ्वीलोक माझ्या भयाने थरथर कापतात." ॥६ ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।
त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥७॥
हे सर्वज्ञ विधात्या वरुणदेवा ! सर्व लोक आपल्या महान कर्माला जाणतात. आपणच स्वतःच्या दिव्य स्वरूपातील ही सर्व रहस्ये किंवा सत्ये स्पष्टपणे प्रकट करता. हे इंद्रदेवा ! आपण वृत्रासुराचा वध करणारे म्हणून प्रसिद्ध आहात आणि आपणच अडवून ठेवलेल्या नद्यांना पुन्हा प्रवाहित केले. ॥७ ॥

अस्माकमत्र पितरस्त आसन्त्सप्त ऋषयो दौर्गहे बध्यमाने ।
त आयजन्त त्रसदस्युमस्या इन्द्रं न वृत्रतुरमर्धदेवम् ॥८॥
जेव्हा दुर्गहाचा पुत्र पुरुकुत्स बंधनात होता, तेव्हा पूर्वज असलेले सप्तर्षी, रक्षक म्हणून उपस्थित होते. सप्तर्षींनी यज्ञाद्वारे पुरुकुत्साच्या पत्नीपासून, इंद्रदेवांप्रमाणे वृत्रासुराचा नाश करणारा आणि अर्ध-देव (दैवी गुणसंपन्न) त्रसद्दस्युला प्राप्त केले. ॥८ ॥

पुरुकुत्सानी हि वामदाशद्भव्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।
अथा राजानं त्रसदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुरर्धदेवम् ॥९॥
हे इंद्रदेवा आणि वरुणदेवा ! पुरुकुत्साच्या पत्नीने नानाविध हविष्यान्नाची आहुती देऊन आपली उपासना केली. त्यानंतर आपण वृत्रासुराचा नाश करणारा आणि अर्ध-देवतेप्रमाणे पराक्रमी त्रसद्दस्यु नावाचा राजपुत्र तिला दिलात. ॥९ ॥

राया वयं ससवांसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः ।
तां धेनुमिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरन्तीम् ॥१० ॥
हे इंद्रदेवा आणि वरुणदेवा ! देवता ज्याप्रमाणे हविष्यान्नाच्या आहुतीने संतुष्ट होतात आणि गायी चांगल्या चाऱ्याने तृप्त होतात, त्याचप्रमाणे आम्ही भक्तगण आपल्या कृपेने मिळालेल्या धनाने सदैव आनंदी व संपन्न राहू. हे इंद्रदेवा आणि वरुणदेवा ! आपण आम्हाला कधीही न संपणारी, सदैव आमचे कल्याण करणारी संपत्ती प्रदान करावी ही विनंती. ॥१० ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४३

ऋषि- पुरुमिळह सौहोत्र आणि अजमीळह सौहोत्र **देवता** अश्विनीकुमार, **छन्द** –त्रिष्टुप्

क उ श्रवत्कतमो यज्ञियानां वन्दारु देवः कतमो जुषाते ।
कस्येमां देवीममृतेषु प्रेष्ठां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्याम् ॥१॥
यज्ञास पात्र असलेल्या देवतांपैकी कोणता स्तुतिप्रिय देव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांची हाक ऐकेल ? कोणते देव आमच्या प्रार्थनेने प्रसन्न होतील ? अमर देवांमध्ये, अत्यंत सुंदर आणि अत्यंत उत्कृष्ट अशी स्तुती आम्ही कोणत्या देवाच्या प्रीत्यर्थ समर्पित करू? ॥१ ॥

को मृळाति कतम आगमिष्ठो देवानामु कतमः शम्भविष्ठः ।
रथं कमाहुर्द्रवदश्वमाशुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥२ ॥
देवांमध्ये असा कोणता देव आहे जो भक्तगणांना सुख देतो? आम्हा भक्तगणांच्या यज्ञात कोणते देव सर्वप्रथम येतील ? देवांपैकी कोणते देव आपले सर्वात जास्त कल्याण करतील ? ज्या रथाला सूर्यदेवांच्या कन्येने स्वतःसाठी निवडले, तो वेगवान अश्व असलेला आणि शीघ्र गतीचा रथ कोणाचा आहे? ॥२॥

मक्षू हि ष्मा गच्छथ ईवतो द्यूनिन्द्रो न शक्तिं परितक्म्यायाम् ।
दिव आजाता दिव्या सुपर्णा कया शचीनां भवथः शचिष्ठा ॥३॥
हे आकाशातून उत्पन्न झालेल्या आणि सुंदर पंख असलेल्या पक्ष्यांप्रमाणे वेगवान (अश्विनीकुमारांनो) ! ज्याप्रमाणे इंद्रदेव रात्रीच्या वेळी आपल्या

शक्तीचा वापर करतात , त्या प्रमाणे आपण कधी त्वरित धावून येता? आपल्या कोणत्या श्रेष्ठ शक्ती सर्वात जास्त सामर्थ्यवान आहेत ?॥३॥

का वां भूदुपमातिः कया न आश्विना गमथो हूयमाना ।
को वां महश्चित्यजसो अभीक उरुष्यतं माध्वी दस्रा न ऊती ॥४ ॥

हे अश्विनीकुमारांनो ! आपल्या दोघांची कोणती स्तुती आपल्याला सर्वाधिक प्रिय झाली आहे? कोणत्या स्तुतीने प्रसन्न होऊन आणि आम्ही आपल्याला बोलावले असता आपण आमच्या कडे कधी याल? हे मधुर गुणांचे धनी, दु:खनाशक अश्विनीकुमारांनो! महान संकटाच्या वेळी आमचे रक्षण कोण करेल? आपण आपल्या अद्भुत शक्तीने आणि रक्षणाने आम्हाला त्या भीतीतून मुक्त करावे ही विनंती. ॥४ ॥

उरु वां रथः परि नक्षति द्यामा यत्समुद्रादभि वर्तते वाम् ।
मध्वा माध्वी मधु वां प्रुषायन्यत्सीं वां पृक्षो भुरजन्त पक्वाः ॥५॥

हे माधुर्य प्रदान करणाऱ्या अश्विनीकुमारांनो ! आपला विस्तीर्ण रथ आकाशातून आणि समुद्रातून सहजपणे संचार करत आपल्याकडे येतो. जेव्हा यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्यासाठी सिद्ध केलेले हविष्यान्न अर्पण करतात तेव्हा आपण आनंदाचा आणि शक्तीचा वर्षाव करता. ॥५ ॥

सिन्धुर्ह वां रसया सिञ्चदश्वान्घृणा वयोऽरुषासः परि ग्मन् ।
तदू षु वामजिरं चेति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥६॥

हे अश्विनीकुमारांनो ! नदी आपल्या जलाने आपल्या अश्वांचे सिंचन करते. आपले तेजस्वी, आरक्त वर्णीय, अश्व पक्ष्यांप्रमाणे चपळतेने सर्व दिशांना संचार करतात. ज्या रथावर आरूढ होऊन आपण सूर्यदेवांच्या कन्येचे पती झालात तो रथ सर्वत्र प्रसिद्ध आहे. ॥६॥

इहेह यद्वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥७॥

हे समविचारी अश्विनीकुमारांनो ! या यज्ञस्थानी आपली जी उत्तम बुद्धी समाविष्ट झाली आहे, ती बुद्धी आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे कल्याण करो ही विनंती. हे सत्यनिष्ठ अश्विनीकुमारांनो ! इच्छा आणि प्रेम केवळ आपल्याकडे वळवून आश्रयाला आलेल्या, आपली स्तुती करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे आपण रक्षण करावे ही विनंती ॥७॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४४

ऋषि- पुरुमिळह सौहोत्र और अजमीळह सौहोत्र **देवता** अश्विनीकुमार, **छन्द** –त्रिष्टुप्

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुज्रयमश्विना संगतिं गोः ।
यः सूर्यां वहति वन्धुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसूयुम् ॥१॥
हे अश्विनीकुमारांनो ! आपल्या तीन आसनांनी युक्त, स्तुतियुक्त स्तोत्राद्वारे चालणारा (गिर्वाहसम्), सूर्यदेवांची कन्या विराजमान असलेल्या, आपल्या अत्यंत वेगवान आणि ऐश्वर्य देणाऱ्या रथाचे आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आवाहन करतो. हा रथ आम्हा भक्तगणांना ज्ञान प्रदान करो ही विनंती. ॥१ ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।
युवोर्वपुरभि पृक्षः सचन्ते वहन्ति यत्ककुहासो रथे वाम् ॥२॥
हे देवस्वरूप, स्वर्गपुत्रांनो, अश्विनीकुमारांनो ! आपण आपल्या दिव्य शक्तीने श्रेष्ठ वैभव मिळवता. जेव्हा आपले महाकाय आणि वेगवान अश्व आपल्या रथाला ओढून नेतात तेव्हा, पोषक अन्नाचा रस आपल्या दोघांचे शरीर पुष्ट करतो. ॥२ ॥

को वामद्या करते रातहव्य ऊतये वा सुतपेयाय वार्कैः ।
ऋतस्य वा वनुषे पूर्व्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत् ॥३॥
हे अश्विनीकुमारांनो ! आज असा कोणता यज्ञकर्ता भक्तगण आहे, जो आपल्याला हविष्यान्नाच्या आहुती प्रदान करून , स्तुतियुक्त स्तोत्राच्या पठणाने स्वतःच्या संरक्षणासाठी, सोमरस प्राशन करण्यासाठी आपले आवाहन करत आहे ? सत्याच्या मार्गावर चालणारा असा कोणता भक्तगण आहे जो प्राचीन

काळापासून चालत आलेल्या परंपरेनुसार नतमस्तक होऊन आपल्याला बोलवतो? ॥३॥

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नासत्योप यातम् ।
पिबाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधते जनाय ॥४॥
हे सर्वांचे पोषण करणाऱ्या अश्विनीकुमारांनो ! आपण आपल्या दिव्य सुवर्णमय रथाने आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी यावे, सिद्ध केलेला मधुर सोमरस प्राशन करावा आणि आपली सेवा करणाऱ्या आम्हा भक्तगणांना शुभ व मौल्यवान रत्ने प्रदान करावीत ही विनंती. ॥४॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।
मा वामन्ये नि यमन्देवयन्तः सं यद्ददे नाभिः पूर्व्या वाम् ॥५॥
हे अश्विनीकुमारांनो ! आपण आपल्या सुवर्णमय आणि सुंदर गतीने चालणाऱ्या रथातून आमच्याकडे यावे ही विनंती. लांडगा किंवा लांडगी आम्हाला त्रास देऊ शकणार नाही. आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे आपल्याशी असलेले अतूट नाते आम्ही भक्तिभावाने स्वीकारतो. ॥५॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहन्तं दस्रा मिमाथामुभयेष्वस्मे ।
नरो यद्वामश्विना स्तोममावन्त्सधस्तुतिमाजमीळ्हासो अग्मन् ॥६॥
हे दुःखाचा नाश करणाऱ्या अश्विनीकुमारांनो ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना अनेक वीर पुत्रांनी युक्त असे महान ऐश्वर्य लवकर प्रदान करावे ही विनंती. अजमीळहा ऋषींचे सामर्थ्यवान वंशज आपल्या जवळ आले तेव्हा त्यांनी एकत्रितपणे आपल्या स्तुतींचा स्वीकार केला. ॥६॥

इहेह यद्वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।

उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥७॥

हे समविचारी अश्विनीकुमारांनो ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे अन्न आणि समृद्धी देणारे शुभ विचार आपल्यासाठीच आहेत. आपल्या आश्रयाला आलेल्या भक्तगणांचे रक्षण करावे आणि त्यांच्या इच्छा पूर्ण कराव्यात ही विनंती. ॥७॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४५

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** अश्विनीकुमार, **छन्द** – जगती ७ त्रिष्टुप्

एष स्य भानुरुदियर्ति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि.
पृक्षासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रप्शते ॥१॥
प्रसिद्ध सूर्यदेव उगवत आहेत. हे अश्विनीकुमारांनो ! आपला आकाशाच्या शिखरावर सर्वत्र संचार करणारा रथ जोडला जात आहे. या रथामध्ये तीन प्रकारची पोषक धान्ये असून आणि चौथी सोमरसाने भरलेली पिशवी (दृति) रथाची शोभा वाढवत आहे ॥१ ॥

उद्वां पृक्षासो मधुमन्त ईरते रथा अश्वास उषसो व्युष्टिषु ।
अपोर्णुवन्तस्तम आ परीवृतं स्वर्ण शुक्रं तन्वन्त आ रजः॥२॥
हे अश्विनीकुमारांनो ! उषादेवतेच्या आगमनाच्या वेळी, आपला अन्नाने समृद्ध आणि सोमरस वाहून नेणारा अश्वांनी ओढलेला रथ प्रगट होत आहे. हा रथ चोहोबाजूला पसरलेला अंध:कार दूर करत सूर्यदेवांप्रमाणे तेजस्वी प्रकाश संपूर्ण विश्वात पसरवतो. ॥२॥

मध्वः पिबतं मधुपेभिरासभिरुत प्रियं मधुने युञ्जाथां रथम्.
आ वर्तनिं मधुना जिन्वथस्पथो दृतिं वहेथे मधुमन्तमश्विना ॥३॥
हे अश्विनीकुमारांनो ! आपण आपल्या सोमरस प्राशन करण्यास योग्य अशा मुखांनी या मधुर सोमरसाचे प्राशन करावे ही विनंती. आपण आपल्या आवडत्या रथाला या सोमरसाच्या प्राप्तीसाठी सज्ज करावे आणि यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या घरच्या मार्गावरून (वर्तनिम्) आणावा. आपण आपल्याबरोबर सोमरसाने भरलेली चामड्याची पिशवी वाहून नेता. ॥३॥

हंसासो ये वां मधुमन्तो अस्रिधो हिरण्यपर्णा उहुव उषर्बुधः.
उदप्रुतो मन्दिनो मन्दिनिस्पृशो मध्वो न मक्षः सवनानि गच्छथः ॥४॥
हे अश्विनीकुमारांनो ! आपले अश्व हंसाप्रमाणे वेगवान आणि न थकणारे आहेत, त्यांचे पंख सुवर्णासारखे तेजस्वी आहेत, ते अश्व पहाटे जागृत होतात आणि आपल्याला घेऊन येतात. ज्याप्रमाणे मधमाश्या मधाकडे आकर्षित होतात, त्याचप्रमाणे आनंददायी आणि सुखकारक अश्व आपल्याला आमच्या यज्ञातील सोमरसाचे सेवन करण्यासाठी घेऊन येतात॥४ ॥

स्वध्वरासो मधुमन्तो अग्नय उस्रा जरन्ते प्रति वस्तोरश्विना.
यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुषाव मधुमन्तमद्रिभिः ॥५॥
हे अश्विनीकुमारांनो ! उत्तम यज्ञकर्ते, अग्निसारखे तेजस्वी, सकाळच्या प्रकाशात आपली स्तुती करतात. जेव्हा एखादा ज्ञानी, तत्पर आणि शुचिर्भूत (निक्तहस्तः हात स्वच्छ धुवून) भक्तगण पाषाणाच्या भांड्यामध्ये सोमरस सिद्ध करून आपली स्तुती करतो तेव्हा आपण त्याच्यावर प्रसन्न होता. ॥५ ॥

आकेनिपासो अहभिर्दविध्वतः स्व१र्ण शुक्रं तन्वतः आ रजः.
सूरश्चिदश्वान्युयुजान ईयते विश्वाँ अनु स्वधया चेतथस्पथः ॥६॥
ज्याप्रमाणे सूर्यदेव आपल्या किरणांनी अंधकार दूर करून सर्व अंतरिक्षात तेजस्वी प्रकाश पसरवतात, त्याप्रमाणे हे अश्विनीकुमारांनो ! आपल्या रथाद्वारे संपूर्ण अंतरिक्षात संचार करता. सूर्यदेवांप्रमाणे आपण अश्व आपल्या रथाला जुंपून मार्गक्रमण करता आणि आपल्या सामर्थ्याने सर्वांना सन्मार्गाचे ज्ञान करून देता. ॥६ ॥

प्र वामवोचमश्विना धियन्धा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति.

येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मन्तं तरिणं भोजमच्छ ॥७ ॥

हे अश्विनीकुमारांनो ! बुद्धी आणि कर्म धारण करणारे आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्या अविनाशी सुंदर अश्वांनी जोडलेल्या रथाची स्तुती करतो. या रथावर आरूढ होऊन यज्ञामध्ये हविष्यान्नाची आहुती देणाऱ्या सर्व भक्तगणांच्या यज्ञामध्ये संचार करत त्यांना ऐश्वर्य देण्यासाठी आणि संकटातून तारण्यासाठी पोहचतात. ॥७ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४६

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** इंद्र आणि वायु १ वायु , **छन्द** – गायत्री

अग्रं पिबा मधूनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥१॥
हे वायुदेवा! स्वर्गाची प्राप्ती करून देणाऱ्या या यज्ञामध्ये सिद्ध केलेल्या सोमरसाचे आपण सर्वांच्या आधी प्राशन करावे कारण आपण सर्वांच्या आधी सोमरस प्राशन करणारे आहात. ॥१ ॥

शतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः । वायो सुतस्य तृम्पतम् ॥२॥
हे वायुदेवा ! आपण आपले नियुत नावाचे अश्व जोडून इंद्रदेवांचे सारथी होऊन आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. आमच्या अगणित इच्छा पूर्ण करून आपण, इंद्रदेवांच्या सोबत अर्पण केलेल्या सोमरसाचे प्राशन करून तृप्त व्हावे ही विनंती. ॥२ ॥

आ वां सहस्रं हरय इन्द्रवायू अभि प्रयः । वहन्तु सोमपीतये ॥३॥
हे इंद्रदेवा आणि वायुदेवा ! आपले हजारो अश्व आपल्याला या यज्ञातील अर्पण केलेल्या सोमरसाचे प्राशन करण्यासाठी घेऊन येवोत. ॥३ ॥

रथं हिरण्यवन्धुरमिन्द्रवायू स्वध्वरम् । आ हि स्थाथो दिविस्पृशम् ॥४॥
हे, इंद्रदेवा आणि वायुदेवा ! आपण आपले सुवर्णाने मढविलेले आसन असलेल्या, आकाशाला स्पर्श करणाऱ्या दिव्य रथावर, उत्तम रीतीने संपन्न होणाऱ्या यज्ञासाठी आरूढ व्हावे ही विनंती. ॥४ ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वांसमुप गच्छतम् । इन्द्रवायू इहा गतम् ॥५॥

हे, इंद्रदेवा आणि वायुदेवा ! आपण आपल्या अत्यंत शक्तिशाली आणि विस्तीर्ण सामर्थ्य असलेल्या रथाने हविष्यान्नाची आहुती देणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती ॥५ ॥

इन्द्रवायू अयं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा । पिबतं दाशुषो गृहे ॥६॥
हे, इंद्रदेवा आणि वायुदेवा ! दानशूर यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी सिद्ध केलेला सोमरस इतर देवतांसह अत्यंत आनंदाने प्राशन करावा ही विनंती. ॥६ ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिन्द्रवायू विमोचनम् । इह वां सोमपीतये ॥७ ॥
हे, इंद्रदेवा आणि वायुदेवा ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी आपले आगमन व्हावे आणि सोमरस प्राशन करण्यासाठी आपल्या रथाचे अश्व येथे सोडावे ही विनंती. ॥७ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४७

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** इंद्र आणि वायु १ वायु , **छन्द** – अनुष्टुप्

वायो शुक्रो अयामि ते मध्वो अग्रं दिविष्टिषु ।
आ याहि सोमपीतये स्पार्हो देव नियुत्वता ॥१॥

सर्वांना प्रिय असणाऱ्या हे वायुदेवा ! स्वर्गाची इच्छा धरून केलेल्या या यज्ञांमध्ये, आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण शुचिर्भूत होऊन सोमरस प्राशन करण्याचा प्रथम मान आपल्याला देत आहोत. आपण आपल्या नियुत् नावाचे अश्व जुंपलेल्या रथावर आरुढ होऊन आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. ॥१॥

इन्द्रश्च वायवेषां सोमानां पीतिमर्हथः ।
युवां हि यन्तीन्दवो निम्नमापो न सध्र्यक् ॥२॥

हे, इंद्रदेवा आणि वायुदेवा! आपण दोघेही या सोमरसाचे प्राशन करण्यास पात्र आहात. ज्याप्रमाणे पाणी एकाच वेळी सखल भागाकडे प्रवाहित होते त्या प्रमाणे हा सोमरस आपल्या दोघांकडे प्रवाहित होत आहे॥२॥

वायविन्द्रश्च शुष्मिणा सरथं शवसस्पती ।
नियुत्वन्ता न ऊतय आ यातं सोमपीतये ॥३॥

अत्यंत सामर्थ्यशाली आणि शक्तीचे स्वामी असलेल्या हे, इंद्रदेवा आणि वायुदेवा! आपण दोघेही एकाच रथावर आरुढ होऊन आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या कल्याणासाठी आणि सोमरस प्राशन करण्यासाठी येथे यावे ही विनंती ॥३॥

या वां सन्ति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा ।
अस्मे ता यज्ञवाहसेन्द्रवायू नि यच्छतम् ॥४ ॥

हे, इंद्रदेवा आणि वायुदेवा ! आपल्याकडे अनेकांसाठी भूषणावह असे नियुत् नावाचे अश्व आहेत. हे पराक्रमी वीरांनो ! आपण ते अश्व आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना प्रदान करावे ही विनंती ॥४ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४८

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** -वायु , **छन्द** – अनुष्टुप्

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥१॥

हे वायुदेवा ! ज्याप्रमाणे एखादा बुद्धिमान सम्राट आपल्या संपत्तीचे रक्षण करतो, त्याप्रमाणे आपण आम्ही यज्ञकर्त्या भक्तगणांनी अर्पण केलेल्या आणि इतरांनी स्पर्श न केलेल्या (अवीत) अशा या सोमरसाचा स्वीकार करावा ही विनंती. आमच्याद्वारे अर्पण केलेल्या सोमरसाच्या प्राशनासाठी आपण आपल्या सुवर्णमय रथावर आरुढ होऊन यावे ही विनंती. ॥१॥

निर्युवाणो अशस्तीर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥२॥

हे सर्व प्रकारची निंदा, अपकीर्ती आणि वाईट प्रवृत्तींपासून दूर असणाऱ्या, स्तुतीने परिपूर्ण वायुदेवा ! आपण आपल्या चमकदार, अश्व जुंपलेल्या, इंद्रदेव सारथी असलेल्या रथावर आरुढ होऊन सोमरस प्राशन करण्यास यावे ही विनंती. ॥२॥

अनु कृष्णे वसुधिती येमाते विश्वपेशसा ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥३॥

हे वायुदेवा ! कृष्णवर्णीय ऐश्वर्यसंपन्न आणि अनेक रूपे धारण करणारे आकाश आणि पृथ्वी आपल्या नियमांचे पालन करतात. आपण आपल्या

तेजस्वी रथातून सोमपान करण्यासाठी आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती ॥३॥

वहन्तु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥४॥

हे वायुदेवा ! मनाप्रमाणे चपळ, समान वेगाने धावणारे नव्व्याण्णव अश्व असलेला प्रकाशमान रथ, आपल्याला सोमरस प्राशन करण्यासाठी आमच्या यज्ञस्थळी घेऊन योवो. ॥४॥

वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।
उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥५॥

हे वायुदेवा ! आपण आपल्या रथाला उत्तमरीत्या जोपासलेले शेकडो अश्व जुंपावेत ही विनंती. शेकडो अश्व असलेला रथ, आमच्या यज्ञस्थळी वेगाने येवो. ॥५॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-४९

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** -इंद्र आणि बृहस्पति, **छन्द** – गायत्री

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥१॥
हे इंद्रदेवा आणि बृहस्पते ! आपल्या दोघांच्या मुखात ही प्रिय हविष्यान्नाची आहुती अर्पण केली जात असताना आपल्याला आनंद देणाऱ्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे पठण केले जात आहे ॥१ ॥

अयं वां परि षिच्यते सोम इन्द्राबृहस्पती । चारुर्मदाय पीतये ॥२॥
हे इंद्रदेवा आणि बृहस्पते ! सिद्ध झालेला सोमरस प्राशन करण्यासाठी आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपले आवाहन करत आहोत. ॥२ ॥

आ न इन्द्राबृहस्पती गृहमिन्द्रश्च गच्छतम् । सोमपा सोमपीतये ॥३॥
सोमरस प्राशन करणाऱ्या हे, इंद्रदेवा आणि बृहस्पते ! आपण दोघेही सोमरस प्राशन करण्याकरता आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी यावे ही विनंती. ॥३ ॥

अस्मे इन्द्राबृहस्पती रयिं धत्तं शतग्विनम् । अश्वावन्तं सहस्रिणम् ॥४॥
हे इंद्रदेवा आणि बृहस्पते ! आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना शेकडो गायी आणि हजारो अश्वांनी युक्त असलेले महान ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती. ॥४ ॥

इन्द्राबृहस्पती वयं सुते गीर्भिर्हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥५॥

हे इंद्रदेवा आणि बृहस्पते ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण स्तुतियुक्त स्तोत्रांच्या पठणाने आपल्याला अर्पण केलेल्या सोमरसाचे प्राशन करण्यासाठी बोलावतो. ॥५ ॥

सोममिन्द्राबृहस्पती पिबतं दाशुषो गृहे । मादयेथां तदोकसा ॥६॥
हे इंद्रदेवा आणि बृहस्पते ! आपण दोघे दान देणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या यज्ञस्थळी सोमरस प्राशन करावा आणि त्या स्थळी येऊन तृप्त व्हावे ही विनंती. ॥६ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५०

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** - बृहस्पति १०-११इंद्र आणि बृहस्पति,
छन्द – त्रिष्टुप् १० गायत्री

यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अन्तान्बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।
तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥१॥
तिन्ही लोकांमध्ये निवास करणाऱ्या, आपल्या शक्तीने पृथ्वीच्या सर्व दाही दिशांना स्थिर करणाऱ्या, वाणीच्या गर्जनेने (रवेण), मधुर वाणी असलेल्या(मन्द्रजिह्व) बृहस्पतीदेवांना, प्राचीन आणि ज्ञानी ऋषींनी ध्यान मग्न होऊन सर्वश्रेष्ठ स्थानी प्रस्थापित केले आहे. ॥१ ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदन्तो बृहस्पते अभि ये नस्ततस्रे ।
पृषन्तं सृप्रमदब्धमूर्वं बृहस्पते रक्षतादस्य योनिम् ॥२॥
फळ देणाऱ्या, समृद्धी देणाऱ्या, अहिंसक, हे बृहस्पतीदेवा ! शत्रूंना भयभीत करणारे, उत्तम ज्ञान प्राप्त झालेले यज्ञकर्ते भक्तगण आनंदाने आपल्यासाठी यज्ञ करतात. अशा भक्तगणांच्या प्रवाही, कोणाकडूनही नष्ट न होणाऱ्या, महान यज्ञस्थळाचे आपण रक्षण करता. ॥२॥

बृहस्पते या परमा परावदत आ त ऋतस्पृशो नि षेदुः ।
तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा मध्वः श्चोतन्त्यभितो विरप्शम् ॥३॥
हे बृहस्पतीदेवा ! सत्याला स्पर्श करणारे श्रेष्ठ ज्ञानी यज्ञकर्ते भक्तगण सर्वोच्च आणि दूरस्थ स्थानावरून यज्ञासाठी येऊन बसले आहेत. ज्याप्रमाणे खोदलेल्या विहिरीच्या सर्व बाजूंनी झरे वाहतात, त्याचप्रमाणे दगडांच्या पात्रांमध्ये पिळून सिद्ध केलेला हा मधुर सोमरस सर्व बाजूंनी वाहत आहे. ॥३ ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।
सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥४ ॥
सर्वोच्च आकाशातील महान दिव्य प्रकाशातून सर्वप्रथम प्रकट होणाऱ्या, सात मुखे असलेल्या आणि सात किरणांनी युक्त अशा पराक्रमी बृहस्पतीदेवांनी आपल्या महान मंत्र गर्जनेने अज्ञानाचा अंध:कार नष्ट केला आहे. ॥४ ॥

स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।
बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद्वावशतीरुदाजत् ॥५ ॥
बृहस्पतीदेवांनी उत्तम स्तुती करणाऱ्या आणि ऋचांचे गायन करणाऱ्या (ऋषींच्या) समूहाच्या सोबतीने, आपल्या मंत्रघोषाच्या गर्जनेने 'वल' असुराचा आणि त्याच्या गुहेचा नाश केला. गर्जना करणाऱ्या बृहस्पतीदेवांनी , हविष्यान्नाच्या आहुती साठी दूध प्रदान करणाऱ्या आणि स्वतः मुक्त होण्याची तीव्र इच्छा बाळगणाऱ्या त्या गायींना (उस्रिया) अंधारातून बाहेर काढले. ॥५ ॥.

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥६॥
सर्व देवांचे स्वामी असलेल्या, सामर्थ्यशाली आणि पालनकर्त्या बृहस्पतिदेवांची आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण, नतमस्तक होऊन हविष्यान्नाच्या आहुती अर्पण करून पूजा करतो . हे बृहस्पतिदेवा ! आपल्या कृपेने आम्हा भक्तगणांना उत्तम संतती आणि पराक्रमी पुत्रांनी युक्त असे ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती. ॥६ ॥

स इद्राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्थावभि वीर्येण ।
बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति वल्गूयति वन्दते पूर्वभाजम् ॥७॥

जो राजा, ज्ञानी बृहस्पतिदेवांच्या दैवी मार्गदर्शनाचा आदर करतो, तो राजा आपल्या स्वतःच्या गृहात अत्यंत सुख आणि सुरक्षिततेने निवास करतो. त्याच्यासाठी ही पृथ्वी सर्व ऋतूंमध्ये समृद्धी प्रदान करते आणि त्याची प्रजा स्वतःहूनच त्याच्यासमोर नतमस्तक होऊन त्याची आज्ञा मान्य करते. ॥७॥

स इत्क्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीम् ।
तस्मै विशः स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥८॥
ज्या राजाचा राजकारभार बृहस्पतिदेवांच्या दैवी मार्गदर्शनानुसार होत असतो, तो राजा आपल्या स्वतःच्या भवनात सुखाने आणि सुरक्षितपणे निवास करतो, पृथ्वी त्याला नेहमी अन्नाने समृद्ध करते आणि त्याची प्रजा स्वतःहून त्याच्यासमोर नतमस्तक होते. ॥८ ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।
अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥९ ॥
जो राजा बृहस्पतिदेवांना आदरपूर्वक वंदन करतो, त्यांची मनापासून स्तुती करतो असा राजा अजेय बनतो. तो राजा आपल्या प्रचंड सामर्थ्याने शत्रूंच्या सर्व सैन्यांवर आणि त्यांच्या मनावरही विजय मिळवतो. ॥९ ॥

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मन्दसाना वृषण्वसू ।
आ वां विशन्त्विन्दवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥१० ॥
हे बृहस्पतीदेवा आणि इंद्रदेवा ! भक्तांच्या इच्छा पूर्ण करणारे धन देणारे आपण दोघे, या यज्ञामध्ये आनंदित होऊन सोमरसाचे प्राशन करावे ही विनंती. हा सुखदायक सोमरस आपल्या शरीरात तृप्तीसाठी प्रवेश करू देत आणि आपण आम्हा भक्तगणांना सर्व वीर पुत्रांनी व पराक्रमाने युक्त असे ऐश्वर्य प्रदान करावे ही विनंती.॥१ ०॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥११॥

हे बृहस्पती आणि हे इंद्रदेवा ! आपण दोघेही एकत्रितपणे आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांची प्रगती करावी ही विनंती. आपल्या दोघांची ती श्रेष्ठ आणि कल्याणकारी बुद्धी आम्हा भक्तगणांना प्राप्त होवो. आपण आमच्या बुद्धीचे आणि सत्कर्मांचे रक्षण करावे, त्यांना जागृत करावे आणि जे लोक आम्हा भक्तगणांचे शत्रू आहेत, त्यांना आपण पराभूत करून आमचे रक्षण करावे ही विनंती ॥१ १ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५१

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** – उषा , **छन्द** – त्रिष्टुप्

इदमु त्यत्पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्थात् ।
नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुषसो जनाय ॥१॥
अंधाराचा नाश करून, पूर्व दिशेला सर्वांना व्यापणारे अत्यंत स्पष्ट असे दिव्यतेज खरोखर प्रकट झाले आहे. प्रकाशाने न्हाऊन निघालेली सूर्यदेवांची कन्या, तेजस्वी उषादेवता सर्व यज्ञकर्त्या भक्तगणांसाठी दैनंदिन कर्माचा मार्ग प्रशस्त करत आहे. ॥१ ॥

अस्थुरु चित्रा उषसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।
व्यू व्रजस्य तमसो द्वारोच्छन्तीरव्रञ्छुचयः पावकाः ॥२॥
ज्याप्रमाणे यज्ञाच्या ठिकाणी रंगबिरंगी सुंदर यज्ञस्तंभ ओळीने उभे केले जातात, त्याप्रमाणे या आश्चर्यकारक आणि विविधरंगी उषादेवता पूर्व दिशेला प्रकट झाल्या आहेत. प्रकाश पसरवत आणि सर्वांना पवित्र करत, या दीप्तिमान उषादेवतेने अंध:काराचे बंद दरवाजे उघडून टाकले आहेत. ॥२ ॥

उच्छन्तीरद्य चितयन्त भोजाव्राधोदेयायोषसो मघोनीः ।
अचित्रे अन्तः पणयः ससन्त्वबुध्यमानास्तमसो विमध्ये ॥३ ॥
अंधाराचा नाश करणारी आणि धनसंपन्न उषादेवता अन्नदान करणाऱ्यांना समृद्धी प्रदान करण्यासाठी जागृत करते. परंतु वाईट वृत्तीच्या, कंजूष पणींनी दान करण्यास नकार दिला, ते मात्र त्या चैतन्यहीन अंधाराच्या गर्तेत गाढ निद्रिस्त राहिले आहेत. ॥३ ॥

कुवित्स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुषसो वो अद्य ।
येना नवग्वे अङ्गिरे दशग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदूष ॥४ ॥
हे प्रकाशमान उषादेवते ! आपला तो सनातन आणि नित्यताचा मार्ग, ज्या मार्गाने आपण नऊ -दहा प्रकारची आणि सात प्रकारच्या छंद युक्त स्तोत्रांनी स्तुती करणाऱ्या आङ्गिरस ऋषींसाठी ऐश्वर्याचा प्रकाश आणला होता, त्याच मार्गाने आम्हा भक्तगणांना ऐश्वर्य प्रदान करून आम्हाला प्रकाशमान करावे ही विनंती. ॥४ ॥

यूयं हि देवीऋतयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवनानि सद्यः ।
प्रबोधयन्तीरुषसः ससन्तं द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय जीवम् ॥५ ॥
हे प्रकाशमान उषादेवते ! सृष्टीच्या नियमांचे पालन करणाऱ्या, अश्व जोडलेल्या आपल्या रथाने संपूर्ण विश्वाचे आपण भ्रमण करता. आपण निद्रिस्त मनुष्य आणि पशु या सर्व सजीवांना गतिशील होण्यासाठी जागृत करावे ही विनंती. ॥५ ॥

क्व स्विदासां कतमा पुराणी यया विधाना विदधुऋभूणाम् ।
शुभं यच्छुभ्रा उषसश्चरन्ति न वि ज्ञायन्ते सदृशीरजुर्याः ॥६ ॥
ज्यांना ऋभूंनी कार्य करण्यास सिद्ध केले त्या पुरातन उषादेवता कुठे आहेत? जेव्हा तेजस्वी उषदेवता आपले सौंदर्य प्रकट करते, तेव्हा त्या नेहमीच नवीन वाटतात आणि म्हणूनच, नवीन उषादेवता आणि जुनी उषादेवता यांच्यामधील भेद करणे अशक्य होते.॥६॥

ता घा ता भद्रा उषसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋतजातसत्याः ।
यास्वीजानः शशमान उक्थैः स्तुवञ्छंसन्द्रविणं सद्य आप ॥७ ॥

त्या मंगलमय उषादेवता प्राचीन काळापासून इच्छित फळ देणाऱ्या तेजाने युक्त आणि सत्यातून उत्पन्न झाल्या . उषादेवतेंच्या आगमनाच्या वेळी स्तुतियुक्त स्तोत्रांचे पठण करणाऱ्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना त्वरित ऐश्वर्य प्राप्ती होते. ॥७॥

ता आ चरन्ति समना पुरस्तात्समानतः समना पप्रथानाः ।
ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उषसो जरन्ते ॥८ ॥
समान रूप असलेल्या, सर्वत्र संचार करणाऱ्या, विस्तार पावणाऱ्या त्या दिव्य उषादेवाता एकाच पूर्व दिशेला प्रकट होतात. यज्ञावेदीमध्ये जागृत होणाऱ्या प्रकाशमान उषादेवता गोठ्यातून सुटलेल्या गायींच्या कळपांप्रमाणे (गवां न सर्गा) स्वतःहून प्रकट होतात. ॥८ ॥

ता इन्वेव समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरन्ति ।
गूहन्तीरभ्वमसितं रुशद्भिः शुक्रास्तनूभिः शुचयो रुचानाः ॥९ ॥
एकस्वरूप असलेल्या, समान आणि अगणित रंगांनी युक्त अशा उषादेवाता आपल्या तेजस्वी शरीराने प्रकाश पसरवत आणि आपल्या चमचमणाऱ्या किरणांनी अफाट काळ्या अंध:काराचा नाश करत सर्वत्र संचार करतात. ॥९ ॥

रयिं दिवो दुहितरो विभातीः प्रजावन्तं यच्छतास्मासु देवीः ।
स्योनादा वः प्रतिबुध्यमानाः सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥१०॥
हे आकाशलोकाच्या कन्यांनो, उषादेवतांनो ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना पुत्र-पौत्रांसहित संपत्ती प्रदान करावी ही विनंती. सुखप्राप्तीसाठी आपल्याला जागृत करणारे आम्ही भक्तगण उत्तम सामर्थ्याचे व पराक्रमाचे स्वामी होऊ॥१० ॥

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरुप ब्रुव उषसो यज्ञकेतुः ।

वयं स्याम यशसो जनेषु तद्द्यौश्च धत्तां पृथिवी च देवी ॥११॥

हे प्रकाशमान होणाऱ्या आणि आकाशलोकाच्या कन्यांनो, उषादेवतांनो ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्याला ही स्तुतियुक्त स्तोत्रे अर्पण करतो. आम्ही यशस्वी आणि कीर्तिवान होऊ. दिव्य आकाशदेवता आणि पृथ्वीदेवता आमची स्तुतियुक्त स्तोत्रे श्रवण करून आम्हा भक्तगणांना यश आणि सौभाग्य प्रदान करोत ही विनंती. ॥११॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५२

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** – उषा , **छन्द** – गायत्री

प्रति ष्या सूनरी जनी व्युच्छन्ती परि स्वसुः । दिवो अदर्शि दुहिता ॥१॥
आकाशाची कन्या, जिच्या आगमनाने सर्वांना आनंद होणारी (सूनरी), उत्तम फळ देणारी, उषादेवता आपल्या भगिनीला, रात्रीला दूर सारून आपल्यासमोर प्रगट झाली आहे ॥१ ॥

अश्वेव चित्रारुषी माता गवामृतावरी । सखाभूदश्विनोरुषाः ॥२॥
एखाद्या सुंदर अश्वाप्रमाणे वैभवशाली, लालसर छटा असलेली, किरणांची जननी आणि सृष्टीच्या नियमांचे पालन करणारी अशी ही उषादेवाता अश्विनीकुमारांची सखी आहे. ॥२ ॥

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि । उतोषो वस्व ईशिषे ॥३॥
हे उषादेवते ! आपण अश्विनिकुमारांची सखी, प्रकाशकिरणांची माता, सर्व प्रकारच्या ऐश्वर्याची स्वामिनी आहात . ॥३ ॥

यावयद्द्वेषसं त्वा चिकित्वित्सूनृतावरि । प्रति स्तोमैरभुत्स्महि ॥४॥
प्रज्ञावान, सत्यवाणीने युक्त, आम्हा भक्तगणांचा द्वेष करणाऱ्या शक्तींना दूर करणाऱ्या हे उषादेवते ! आपले स्वागत करण्यासाठी स्तुतियुक्त स्तोत्रांसह आम्ही जागृत झालो आहोत. ॥४ ॥

प्रति भद्रा अदृक्षत गवां सर्गा न रश्मयः । ओषा अप्रा उरु ज्रयः ॥५॥

गायींच्या कळपांप्रमाणे उषादेवतेच्या आगमनाच्या वेळी मंगलमय किरणे सर्वत्र दिसू लागली आहेत. उषादेवतेने आपल्या तेजाने विस्तीर्ण अशा अंतराळाला व्यापून टाकले आहे. ॥५॥

आपप्रुषी विभावरि व्यावर्ज्योतिषा तमः । उषो अनु स्वधामव ॥६॥
हे तेजस्वी कांतिशालिनी उषादेवते ! आपण आपल्या प्रकाशाने या संपूर्ण जगाला व्यापून टाकले आहे, अंध:काराचा नाश केला आहे. त्यानंतर आमच्या हविष्यान्नाच्या आहुतीचे रक्षण करावे ही विनंती. ॥६॥

आ द्यां तनोषि रश्मिभिरान्तरिक्षमुरु प्रियम् । उषः शुक्रेण शोचिषा ॥७॥
दर्शनी उषादेवता आपल्या मंगलमयी किरणांनी आकाश आणि पृथ्वी या दोन्ही विशाल क्षेत्रांना व्यापून टाकते. ॥७॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५३

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** – सविता , **छन्द** – जगती

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महद्वृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।
छर्दिर्येन दाशुषे यच्छति त्मना तन्नो महाँ उदयान्देवो अक्तुभिः ॥१॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण, दिव्य गुणांनी युक्त, शक्तिशाली आणि श्रेष्ठ ज्ञानसंपन्न सवितादेवांच्या त्या महान आणि स्वीकारण्यास श्रेष्ठ (वार्यम्) शक्तीचा स्वीकार करतो. सवितादेव हविष्यान्नाची आहुती अर्पण करणाऱ्या भक्ताला शरणस्थान (छर्दि) प्रदान करतात. तेच सवितादेव आपल्या किरणांसह प्रकट होऊन आमचे रक्षण करोत ही विनंती. ॥१ ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशङ्गं द्रापिं प्रति मुञ्चते कविः ।
विचक्षणः प्रथयन्नापृणन्नुर्वजीजनत्सविता सुम्नमुक्थ्यम् ॥२॥
आकाशाला आधार देणारे आणि संपूर्ण जगाचे पालनकर्ते असलेले ज्ञानी सवितादेव आपल्या सोनेरी प्रकाशाचे कवच परिधान करतात. सर्व काही पाहणारे सवितादेव आपल्या प्रकाशाचा विस्तार करून आणि संपूर्ण सृष्टीला तेजाने उजळवत, स्तुती करण्यायोग्य अशा सुखाला निर्माण करतात. ॥२ ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्राक्सविता सवीमनि निवेशयन्प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥३॥
प्रकाशमान सवितादेवांनी आपले क्षेत्र आकाशलोक आणि पृथ्वीलोकापर्यंत पूर्णपणे पसरवले आहे. सवितादेव स्वतःच्या धर्माने स्वतःचे यश प्रस्थापित करतात. सर्वांचे प्रेरक सवितादेव रात्रीच्या वेळी विश्रांती (निवेशयन्) घेणाऱ्या

या सृष्टीमध्ये आपली किरणे पसरवतात संपूर्ण चराचर सृष्टीला कर्तव्यासाठी प्रेरित करतात. ॥३ ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशद्व्रतानि देवः सविताभि रक्षते ।
प्रास्राग्बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥४॥
अविनाशी आणि दिव्य प्रकाशमान सवितादेव आपल्या प्रकाशाने सर्व जगाला प्रकाशित करतात आणि भक्तगणांच्या व्रतांचे रक्षण करतात. या जगातील प्रजेच्या हितासाठी, महान नियमांचे पालन (धृतव्रतः) करणारे सवितादेव आपले बाहू (किरणे) सर्वत्र पसरतात ॥४ ॥

त्रिरन्तरिक्षं सविता महित्वना त्री रजांसि परिभुस्त्रीणि रोचना ।
तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्र इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्मना ॥५॥
सवितादेव आपल्या अफाट महिम्याने तीनही अंतरिक्षांना आणि तीनही जगांना व्यापून टाकतात. हे सवितादेवा ! आपण तीन प्रकाशमान प्रदेशांचे स्वामी आहात .आपण तीन आकाश आणि तीन पृथ्वींना आपल्या सत्तेने व्यापता आणि आपल्या त्रिविध नियमांद्वारे स्वतः आम्हा भक्तगणांचे रक्षण करता. ॥५ ॥
तीन अंतरिक्ष १) खालचे अंतरिक्ष: जिथे ढग निर्माण होतात, पाऊस पडतो आणि पक्षी उडतात. हे पृथ्वीच्या वातावरणाशी संबंधित आहे. २) मध्यम अंतरिक्ष: जिथे वायू आणि विद्युत यांचा प्रभाव असतो ३) तिसरे अंतरिक्ष: जिथे गंधर्व आणि अप्सरांचा निवास मानला जातो
तीन पृथ्वी: १) पहिली पृथ्वी जिथे सजीव सृष्टी वास करते. २) दुसरी पृथ्वी जिथे वनस्पती आणि डोळ्यांना दिसत नाही असे सूक्ष्म जीवसृष्टी ३) तिसरी पृथ्वी हा सर्वात खालचा स्तर असून तो स्थिरतेचे प्रतीक मानला जातो.

तीन नियम १) पृथ्वीवरील नियम: भौतिक सृष्टीचे पोषण करणे. २) अंतरिक्षातील नियम: वायु, वृष्टी (पाऊस) आणि ऊर्जेचे संतुलन राखणे ३) आकाश लोकातील नियम ग्रहांची गती आणि दैवी प्रकाशाचे नियमन करणे

बृहत्सुम्नः प्रसवीता निवेशनो जगतः स्थातुरुभयस्य यो वशी ।
स नो देवः सविता शर्म यच्छत्वस्मे क्षयाय त्रिवरूथमंहसः ॥६॥
महान सुखाचे स्वामी, सर्व उत्तम कर्मांना प्रेरणा देणारे, आश्रय देणारे, सजीव तसेच निर्जीव या दोन्ही सृष्टीवर नियंत्रण ठेवणारे सवितादेव, आम्हा भक्तगणांना पापांपासून वाचवणारे तिहेरी संरक्षण आणि तिन्ही लोकांचे सुख प्रदान करोत ही विनंती. ॥६॥

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षयं दधातु नः सविता सुप्रजामिषम् ।
स नः क्षपाभिरहभिश्च जिन्वतु प्रजावन्तं रयिमस्मे समिन्वतु ॥७॥
दिव्य सवितादेव ऋतूंनुसार (योग्य वेळी) आम्हा भक्तगणांकडे येऊन आमच्या निवासस्थानाची भरभराट करोत आणि आम्हाला उत्तम संतती व मुबलक अन्न प्रदान करोत ही विनंती. ॥७॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५४

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** –सविता, **छन्द** – जगती ६ त्रिष्टुप्

अभूद्देवः सविता वन्द्यो नु न इदानीमह्न उपवाच्यो नृभिः ।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥१॥
दिव्य, प्रकाशमान आणि प्रगट होणारे (उगवणारे) सवितादेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांसाठी दिवसाच्या या समयी वंदन करण्यास आणि स्तुती करण्यास योग्य आहेत. विचारशील मनुष्यांना मौल्यवान रत्ने आणि धन प्रदान करणारे सवितादेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना उत्तम आणि श्रेष्ठ धन प्रदान करोत ही विनंती ॥१ ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसि भागमुत्तमम् ।
आदिद्दामानं सवितर्व्यूर्णुषेऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥२॥
हे सवितादेवा !आपण खरोखर सर्वप्रथम यज्ञाला योग्य असलेल्या देवतांना अमरत्व (अमृतत्वम्) प्रदान करता. त्यानंतर, आपण यज्ञकर्त्या भक्तगणांना वैभव देता आणि मानवांना पिता, पुत्र, पौत्र अशा क्रमाने चालणारे दीर्घायुष्य प्रदान करता. ॥२॥

अचित्ती यच्चकृमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभूती पूरुषत्वता ।
देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥३॥
हे सवितादेवा ! मानवी स्वभावानुसार आमच्याकडून अज्ञानाने, क्षमतेच्या अभावामुळे किंवा गर्वापोटी देवतांच्या किंवा माणसांच्या बाबतीत जे काही अपराध घडले असतील, त्यातून आम्हाला सर्व दृष्टीने दोषमुक्त करावे ही विनंती. ॥३ ॥

न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद्यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।
यत्पृथिव्या वरिमन्ना स्वङ्गुरिर्वर्ष्मन्दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥४॥
संपूर्ण विश्वाचा सांभाळ करणाऱ्या सवितादेवांच्या सामर्थ्याला कोणीही बाधा आणू शकत नाही. सुंदर किरणरूपी हात असलेले सवितादेव पृथ्वी आणि आकाशाला विस्तारण्याची प्रेरणा देतात. हे सवितादेवांचे सामर्थ्यशील कर्म त्रिकालाबाधित सत्य आहे.॥४॥

इन्द्रज्येष्ठान्बृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयाँ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।
यथायथा पतयन्तो वियेमिर एवैव तस्थुः सवितः सवाय ते ॥५॥
हे सवितादेवा ! अत्यंत श्रीमंत इंद्रदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना पूजनीय आहेत. जे भक्तगण विशाल आणि सामर्थ्यवान अशा मार्गावर चालून स्वतःला पर्वतांप्रमाणे परिपूर्ण करतात, त्यांच्यासाठी आपण उत्तम आणि सुखसोयींनी युक्त अशा निवासस्थानांची निर्मिती करता. ते भक्तगण आपल्या नियंत्रणाखाली राहून आपल्या आज्ञेचे पालन करतात. ॥५ ॥

ये ते त्रिरहन्त्सवितः सवासो दिवेदिवे सौभगमासुवन्ति ।
इन्द्रो द्यावापृथिवी सिन्धुरद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥६ ॥
हे सवितादेवा ! आपल्या, दिवसातून तीन वेळा प्रेरणादायी स्तोत्रांच्या पठणामुळे, आम्हा भक्तगणांना दररोज सौभाग्य मिळते. इंद्रदेव, आकाशदेवता, पृथ्वीदेवता, आदित्य आणि माता आदिती आम्हा भक्तगणांना शाश्वत सुख प्रदान करोत ही विनंती. ॥६ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५५

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** – विश्वेदेव **छन्द** – त्रिष्टुप् ८-१० गायत्री

को वस्त्राता वसवः को वरूता द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नः ।
सहीयसो वरुण मित्र मर्तात्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥१॥

हे वसुदेवांनो ! आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे रक्षक कोण आहेत? आमचे संकट निवारण करणारे कोण आहेत? हे आकाशदेवते , पृथ्वीदेवते आणि आदितीदेवते ,आपण आमचे रक्षण करावे . हे वरुणदेवा आणि मित्रदेवा! आपण शक्तिमान शत्रूंपासून आमचे रक्षण करावे. हे देवतांनो ! आमच्या या यज्ञात आम्हाला ऐश्वर्य कोण प्रदान करेल ? ॥१ ॥

पुराणात ८ वसु प्रसिद्ध आहेत . १ पृथ्वी: भूमी किंवा स्थिरतेचे प्रतीक.२. अनिल (वायू): वारा किंवा प्राणाचे प्रतीक.३. अनल (अग्नी): ऊर्जा आणि प्रकाशाचे प्रतीक.४. आप (जल): पाणी किंवा जीवनाचे प्रतीक.५. प्रत्युष (प्रकाश/सूर्य): पहाट किंवा नवीन आशेचे प्रतीक६. प्रभास (आकाश/नक्षत्र): तेज किंवा अवकाशाचे प्रतीक.७. सोम (चंद्र): मन आणि ओषधींचे प्रतीक. ८. ध्रुव (नक्षत्र): स्थिरता आणि मार्गदर्शनाचे प्रतीक.

प्र ये धामानि पूर्व्याण्यर्चान्वि यदुच्छान्वियोतारो अमूराः ।
विधातारो वि ते दधुरजस्रा ऋतधीतयो रुरुचन्त दस्माः ॥२ ॥

जे देव आपल्या यज्ञकर्त्या भक्तगणांना प्राचीन कार्यक्षेत्रे प्राप्त करून देतात, जे स्वतः बुद्धिमान असून मानवांच्या अंधकाराला (दुःखाला) दूर करतात, तेच जगाचे संचालन करणारे असून आपली सर्व कार्ये सिद्ध करतात. सत्यकर्माचे पालन करणारे ते देव आपल्या दिव्य सामर्थ्याने सर्वत्र शोभायमान होतात॥२॥

प्र पस्त्यामदितिं सिन्धुमर्कैः स्वस्तिमीळे सख्याय देवीम् ।
उभे यथा नो अहनी निपात उषासानक्ता करतामदब्धे ॥३ ॥
उत्तम निवासाचे रक्षण करणाऱ्या, देवमाता अदितीदेवींची , सिंधू नदी आणि कल्याणकारी स्वस्ती देवींची मैत्री प्राप्त करण्यासाठी आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण मंत्रांच्या पठणाने स्तुती करतो. ज्याप्रमाणे दिवस आणि रात्र (अहनी) दोन्ही आमचे रक्षण करतात, त्याप्रमाणे त्या अविनाशी पहाट आणि रात्र (उषासानक्ता) आम्हा भक्तगणांच्या इच्छा पूर्ण करोत. ॥३ ॥ .

व्यर्यमा वरुणश्चेति पन्थामिषस्पतिः सुवितं गातुमग्निः ।
इन्द्राविष्णू नृवदु षु स्तवाना शर्म नो यन्तममवद्वरूथम् ॥४ ॥
अर्यमा आणि वरुणदेव आम्हा भक्तगणांच्या यज्ञाचा मार्ग प्रशस्त करतात. अन्नाचे स्वामी असलेले अग्निदेव आम्हा भक्तगणांना कल्याणकारी मार्ग दाखवोत. इंद्रदेव आणि विष्णुदेव आम्हा भक्तगणांची स्तुतियुक्त स्तोत्रे श्रवण करून आम्हाला पुत्र-पौत्रांचे परम सुख, धन आणि सामर्थ्य प्रदान करोत ही विनंती. ॥४ ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य त्रातुरव्रि भगस्य ।
पात्पतिर्जन्यादंहसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥५ ॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण पर्वत, मरुद्गण आणि रक्षणकर्ते भगदेव यांच्याकडून मिळणाऱ्या संरक्षणाचे आवाहन करतो. जगाचे अधिपति वरुणदेव आम्हा भक्तगणांना मनुष्यांच्या पापी व्यवहारापासून वाचवोत आणि आमचे सखा असलेले मित्रदेव आमचे रक्षण करोत. ॥५ ॥

नू रोदसी अहिना बुध्न्येन स्तुवीत देवी अप्येभिरिष्टैः ।
समुद्रं न संचरणे सनिष्यवो घर्मस्वरसो नद्यो अप व्रन् ॥६ ॥

ज्याप्रमाणे संपत्तीची इच्छा असलेले लोक समुद्र पार करण्यासाठी किंवा त्यात प्रवेश करण्यासाठी प्रार्थना करतात, त्याचप्रमाणे आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आमच्या इच्छित कार्यांच्या पूर्ततेसाठी अहिर्बुध्न्य देवतेसह आकाश आणि पृथ्वी ह्यांची स्तुती करतो. ज्याप्रमाणे नद्या, आपले मार्ग मोकळे करून समुद्राकडे धावतात, त्याप्रमाणे या देवता आमच्यासाठी प्रगतीचे मार्ग मोकळे करोत. ॥६ ॥

देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु देवस्त्राता त्रायतामप्रयुच्छन् ।
नहि मित्रस्य वरुणस्य धासिमर्हामसि प्रमियं सान्वग्नेः ॥७ ॥
दिव्य आदितीदेवी इतर देवतांसहित आमचे रक्षण करो. रक्षणकर्ते इंद्रदेव आम्हा भक्तगणांचे पालनपोषण करोत. मित्रदेव, वरुणदेव आणि अग्निदेव यांनी दिलेल्या पोषण करणाऱ्या अन्नाची आम्ही भक्तगण हानी न करता त्याच्यामध्ये वृद्धी करू. ॥७ ॥

अग्निरीशे वसव्यस्याग्निर्महः सौभगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥८ ॥
अग्निदेव सर्व प्रकारच्या धनाचे स्वामी आणि सौभाग्याचे (समृद्धीचे) अधिपति आहेत. अग्निदेव आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना सर्व संपत्ती आणि समृद्धी प्रदान करोत.॥८ ॥

उषो मघोन्या वह सूनृते वार्या पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥९ ॥
हे ऐश्वर्यसंपन्न, मधुरभाषिणी आणि अन्नवती उषादेवते! आपण आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना पुष्कळ प्रमाणात स्वीकारण्यायोग्य श्रेष्ठ धन प्रदान करावे ही विनंती. ॥९ ॥ .

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । इन्द्रो नो राधसा गमत्॥१०॥

सवितादेवता , भगदेव , वरुणदेव , मित्रदेव आणि अर्यमादेवता हे सर्वजण जे ऐश्वर्य घेऊन येतात ते सर्व ऐश्वर्य आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांना प्रदान करोत ही विनंती. ॥१ ० ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५६

ऋषि- वामदेव गौतम देवता –आकाश आणि पृथ्वी छन्द – त्रिष्टुप् ५-७ गायत्री

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयद्भिरर्कैः ।
यत्सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन्नृवद्धोक्षा पप्रथानेभिरेवैः ॥१॥
हे महान आणि विशाल आकाशदेवते आणि पृथ्वीदेवते ! आपण या यज्ञाच्या ठिकाणी आमच्या पवित्र करणाऱ्या स्तुतियुक्त स्तोत्रांच्या श्रवणाने आणि तेजाने अत्यंत श्रेष्ठ म्हणून विराजमान व्हावे ही विनंती. आपल्याला विस्तारणाऱ्या, गती निर्माण झालेल्या, गर्जना करणाऱ्या, वर्षाव करणाऱ्या पावसाने आच्छादित केले आहे ॥१ ॥

देवी देवेभिर्यजते यजत्रैरमिनती तस्थतुरुक्षमाणे ।
ऋतावरी अद्रुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिरर्कैः ॥२॥
कोणालाही इजा न पोहोचवणाऱ्या आणि जगाला सुख-समृद्धीचा वर्षाव करून तृप्त करणाऱ्या दैवीशक्तींनी युक्त आकाशदेवता आणि पृथ्वीदेवता, यज्ञाला पात्र असलेल्या इतर देवतांसह विराजमान आहेत. सत्याचे पालन करणाऱ्या, कोणाशीही द्रोह न करणाऱ्या आणि ज्यांचे पुत्र, देव आहेत अशा आपण दोघी, पवित्र स्तुतिमंत्रांच्या साहाय्याने यज्ञाचे मार्गदर्शन करता. ॥२ ॥

स इत्स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।
उर्वी गभीरे रजसी सुमेके अवंशे धीरः शच्या समैरत् ॥३ ॥
ज्याने या विस्तीर्ण आणि अगाध अशा आकाशदेवतेला आणि पृथ्वीदेवतेला उत्पन्न केले तेच, या सर्व विश्वात उत्तम कर्म करणारे कुशल शिल्पकार आहेत.

त्या धैर्यवान आणि बुद्धिमान निर्मात्याने आपल्या अफाट शक्तीने, गहन, सुंदर आणि निराधार पृथ्वी व आकाशाला योग्य रीतीने प्रस्थापित केले आहे. ॥३ ॥

नू रोदसी बृहद्भिर्नो वरूथैः पत्नीवद्भिरिषयन्ती सजोषाः ।
उरूची विश्वे यजते नि पातं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥४ ॥
हे विशाल प्रदेशांचे धारक आणि सर्वांकडून पूजनीय आकाशदेवते आणि पृथ्वीदेवते ! अन्न देण्यास इच्छुक आपण दोघींनी प्रेमाने एकत्र यावे ही विनंती. आपण पत्नीयुक्त अशा महान संरक्षणात्मक साधनांनी आमचे रक्षण करावे ही विनंती. आम्हाला उत्तम अन्न आणि समृद्धी प्रदान करावी ही विनंती. आपल्या कृपेने आम्ही भक्तगण रथ आणि सेवकांचे स्वामी होऊ॥४॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भरामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥५ ॥
हे विस्तीर्ण आणि महान अशा आकाशदेवते आणि पृथ्वीदेवते ! आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण आपल्या प्रशंसेसाठी आणि गौरवासाठी पवित्र स्तुतियुक्त स्तोत्रे अर्पण करतो. ॥५॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः । ऊह्याथे सनादृतम् ॥६ ॥
हे आकाशदेवते आणि पृथ्वीदेवते ! आपण आपल्या दिव्य स्वरूपाने आणि सामर्थ्याने एकमेकांना पवित्र करता. आपण दोघी अनादिकालापासून वैश्विक सत्याच्या नैसर्गिक नियमाचे पालन करता. ॥६ ॥

मही मित्रस्य साधथस्तरन्ती पिप्रती ऋतम् । परि यज्ञं नि षेदथुः ॥७ ॥
हे महान आकाशदेवते आणि पृथ्वीदेवते ! आपण आपल्या यज्ञकर्त्या सख्याची इच्छा पूर्ण करता. आपण भक्तगणांना अन्न आणि पोषण देऊन त्यांचे दुःख दूर करता. आपण भक्तगणांच्या यज्ञामध्ये चहूबाजूंनी स्थिर होऊन विराजमान व्हावे ही विनंती. ॥७ ॥.

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५७

ऋषि- वामदेव गौतम **देवता** – १- ३ क्षेत्रपति ४ शुन: शेती आणि त्याशी संबंधित घटक

५, ८ शुनासीर: शेतीला समृद्ध करणारी निसर्गाची जोडशक्ती इंद्र-वायू आणि सूर्य

६-७ सीता: नांगराच्या फाळाने जमिनीवर पडणारी रेघ किंवा भूमी देवता

छन्द – अनुष्टुप् ५ पुरउष्णिक् २,३, ८ त्रिष्टुप्

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि ।
गामश्वं पोषयित्न्वा स नो मृळातीदृशे ॥१॥

आम्ही भक्तगण एखाद्या हितचिंतक मित्राच्या मदतीने, क्षेत्राच्या (शेती किंवा भूमीच्या) स्वामीच्या (क्षेत्रपतीच्या) साहाय्याने,विजय मिळवतो. ते क्षेत्रपति आमच्या गायी आणि आश्वांचे पालन पोषण करून आम्हाला सुखी ठेवोत॥१॥

क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व ।
मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥२॥

हे क्षेत्रपते! ज्याप्रमाणे गाय दूध देते, त्याप्रमाणे आपण आम्हा गणांसाठी मधासारखा गोडवा असलेल्या मधुर जलाची वृष्टी करावी ही विनंती. घृताप्रमाणे अत्यंत पवित्र आणि मधुर असा आशीर्वाद आम्हाला प्राप्त करूनद्यावा. त्या सत्याचे पालन करणारे सर्व स्वामी आम्हाला सुखी करोत॥२॥

मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥३ ॥

हे क्षेत्रपते ! वनस्पती, आकाशलोक, जल आणि अंतरिक्ष आमच्यासाठी मधुर होवोत. हे क्षेत्रपते !आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण कोणत्याही हिंसेपासून सुरक्षित राहून त्याचे अनुसरण (वागू) करू .॥३ ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लाङ्गलम् ।
शुनं वरत्रा बध्यन्तां शुनमष्ट्रामुदिङ्गय ॥४॥
आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांचे बैल सुखाने काम करोत, शेतकरी आनंदाने कष्ट करोत, आणि नांगर जमिनीची मशागत सुखाने (सहजपणे) करो. नांगराचे दोर आनंदाने बांधले जावोत, चाबूक आनंदाने वापरला जावो. ॥४ ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः ।
तेनेमामुप सिञ्चतम् ॥५॥
हे शुनासीर ! आपण आमच्या प्रार्थनेचा स्वीकार करावा ही विनंति. आपण जे पाणी आकाशामध्ये निर्माण केले आहे त्या पाण्याने या भूमीचे चांगल्या प्रकारे सिंचित करावे ही विनंती. ॥५ ॥
(शुनासीर : शेतीला समृद्ध करणारी निसर्गाची जोडशक्ती इंद्र-वायू आणि सूर्य)

अर्वाची सुभगे भव सीते वन्दामहे त्वा ।
यथा नः सुभगाससि यथा नः सुफलाससि ॥६॥
हे सौभाग्यशाली सीते ! आम्ही आपल्याला वंदन करतो. आपण आमच्यावर प्रसन्न व्हावे, आपण आमच्यासाठी सौभाग्य देणारी व्हावे आणि आम्हांला भरपूर फळ देणारी व्हावे ही विनंती. ॥६ ॥
सीते :नांगराच्या फाळाने जमिनीवर पडणारी रेघ किंवा भूमी देवता

इन्द्रः सीतां नि गृह्णातु तां पूषानु यच्छतु ।

सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समाम् ॥७॥

इंद्रदेव या नांगरलेल्या भूमीला (सीतेला) स्वीकारोत आणि पूषन् देव तिचे रक्षण व पोषण करोत. ही भूमी पाण्याने समृद्ध होऊन आम्हा भक्तगणांना येणाऱ्या अनेक वर्षांपर्यंत भरपूर पीक आणि समृद्धी प्रदान करो ही विनंती॥७॥

शुनं नः फाला वि कृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यन्तु वाहैः ।
शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम् ॥८ ॥

आम्हा भक्तगणांच्या नांगराचे फाळ जमिनीला सुखपूर्वक नांगरोत. शेतकरी त्यांच्या बैलांसह आनंदाने आणि उत्साहाने पुढे जावोत. ढग आपल्या मधुर आणि पौष्टिक जलाचा वर्षाव करो. हे शुनासीर !आपण आम्हा भक्तगणांना सुख आणि समृद्धी प्रदान करावी ही विनंती. ॥८ ॥

।। अथ चतुर्थ मण्डलम् ।।

सूक्त-५८

ऋषि- वामदेव गौतम देवता – अग्नि , सूर्य, आप (जल) , गौएँ (गायी), घृत

छन्द – त्रिष्टुप् ११ जगती

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानट् ।
घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥१॥
समुद्रातून मधुर लाट उगम पावली आहे . सूक्ष्म प्रक्रियेद्वारे तिला अमरत्व प्राप्त होते. घृताचे (तुपाचे) गूढ स्वरूप म्हणजे देवतांची जिह्वा आहे आणि अमरत्वाचे मूळ केंद्र आहे. ॥१ ॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन्यज्ञे धारयामा नमोभिः ।
उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद्गौर एतत् ॥२ ॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण यज्ञात घृताचे नाव मोठ्या आदराने नम्रतापूर्वक स्वीकारतो. आम्हा भक्तगणांचे हे स्तुतियुक्त स्तोत्र, वेद जाणणारा ज्ञानी पुरुष (ब्रह्मा)श्रवण करो. चार शिंगे असलेला (चार वेदांचे प्रतीक) गौर-वृषभाने (परमात्म्याने) हे ज्ञान प्रकट केले आहे. ॥२ ॥

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।
त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्याँ आ विवेश ॥३ ॥
या यज्ञदेवतेला, वृषभाला, चार शिंगे, तीन पाय, दोन डोकी आणि सात हात आहेत. तो तीन ठिकाणी बांधलेला असून मोठ्याने गर्जना करत आहे. ही महान देवता सर्व मर्त्य मनुष्यांच्या अंतरंगात प्रविष्ट झाली आहे. ॥३ ॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन् ।
इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतक्षुः॥४ ॥
पणींनी गायींमध्ये तीन प्रकारे लपवून ठेवलेले घृत देवतांनी शोधून काढले. त्यापैकी एका अंशाला इंद्रदेवाने उत्पन्न केले, दुसऱ्या अंशाला सूर्यदेवाने निर्माण केले आणि तिसऱ्या अंशाला विद्वानांनी स्वतःच्या सामर्थ्याने निर्माण केले॥४॥

एता अर्षन्ति हृद्यात्समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।
घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम् ॥५ ॥
आम्ही यज्ञकर्ते भक्तगण सागरात प्रकट होणाऱ्या शेकडो मार्गांनी प्रवाहित होणाऱ्या घृताच्या प्रवाहाला पाहतो. शत्रूंना ते प्रवाह दिसत नाहीत. या दिव्य प्रवाहांच्या मध्यभागी सुवर्णमय अग्निदेव विराजमान आहेत. ॥५ ॥

सम्यक्स्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ।
एते अर्षन्त्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः॥६ ॥
ज्याप्रमाणे नद्या वेगाने वाहतात, त्याप्रमाणे घृताचे पवित्र प्रवाह अंतःकरणातील शुद्ध विचारांनी पवित्र होऊन प्रवाहित होत आहेत. ज्याप्रमाणे पारध्याच्या भयाने हरणे वेगाने धावतात, त्याचप्रमाणे हे घृताचे प्रवाह अत्यंत वेगाने वाहत आहेत.॥६ ॥

सिन्धोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यह्वाः ।
घृतस्य धारा अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दन्नूर्मिभिः पिन्वमानः॥७ ॥
ज्याप्रमाणे नदीचे पाणी उताराच्या दिशेने अत्यंत वेगाने वाहते, त्याचप्रमाणे वाऱ्याच्या वेगालाही मागे टाकणाऱ्या घृताच्या या महान धारा वेगाने प्रवाहित होत आहेत. एखाद्या तेजःपुंज आणि वेगवान अश्वाप्रमाणे, या धारा सर्व मर्यादा ओलांडून आपल्या लाटांना तृप्त करत जात आहेत. ॥७ ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निम् ।
घृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः॥८ ॥
ज्याप्रमाणे समान विचारी, कल्याणकारी आणि स्मितहास्य करणाऱ्या स्त्रिया आपल्या पतीकडे वेगाने धावतात, त्याप्रमाणे या घृताच्याधारा अग्निदेवांकडे धावत आहेत. ते सर्वज्ञ जातवेद अग्निदेव समिधांचा आणि घृतांच्या धारांचा प्रेमाने स्वीकार करतात. ॥८ ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अञ्ज्यञ्जाना अभि चाकशीमि ।
यत्र सोमः सूयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत्पवन्ते ॥९ ॥
ज्याप्रमाणे स्त्रिया आपल्या पतीकडे जाण्यासाठी स्वतःला अलंकारांनी सजवतात, त्याचप्रमाणे आम्ही भक्तगण घृताच्या धारांना सजवून वाहताना पाहतो. ज्या ठिकाणी सोमरस सिद्ध केला जातो आणि जिथे यज्ञकार्य चालू आहे अशा, पवित्र स्थानी या घृताच्या धारा उत्साहाने प्रवाहित होतात. ॥९ ॥

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।
इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत्पवन्ते॥१० ॥
हे देवतांनो, आम्हा यज्ञकर्त्या भक्तगणांच्या उत्तम स्तुतीचा स्वीकार करावा आणि आम्हाला गायींनी समृद्ध असे कल्याणकारी वैभव प्राप्त करून द्यावे विनंती. हे देवतांनो ! आमच्या या यज्ञाला श्रेष्ठ गती द्यावी कारण घृताच्या (तुपाच्या) मधुर धारा पवित्रपणे प्रवाहित होत आहेत ॥१० ॥

धामन्ते विश्वं भुवनमधि श्रितमन्तः समुद्रे हृद्यन्तरायुषि ।
अपामनीके समिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमन्तं त ऊर्मिम्॥११ ॥

हे परमेश्वरा ! समान स्वरुपाचे संपूर्ण विश्व आपले आश्रित आहे. आपण आकाशात हृदयात पाण्यात आणि युद्धात अग्निच्या रूपात वास करता. आम्ही भक्तगण आपल्या माधुर्यपूर्ण ज्ञानलहरींना सदैव प्राप्त करू. ॥११॥

ई साहित्य प्रतिष्ठानचे हे अठरावे वर्ष आहे.
प्रा श्रीपाद काळे यांचे हे ई साहित्यवरचे चौदावे पुस्तक आहे.

प्रा श्रीपाद काळे हे विज्ञानाचे प्राध्यापक. मुंबईतील विख्यात विल्सन कॉलेजमधे त्यांनी विज्ञान शिकवले. तसेच मुंबईतील स्वा. सावरकर स्मारकामधे विविध उपक्रमांमधे ते कार्यरत आहेत. ऋग्वेद हे त्यांचे पहिलेच प्रकाशित पुस्तक.

प्रा श्रीपाद काळे यांच्यासारखे काही थोडे ज्येष्ठ लेखक आपली पुस्तके ई साहित्यच्या माध्यमातून जगभरातील मराठी वाचकांना विनामूल्य देतात. असे लेखक ज्यांना लेखन हीच भक्ती असते. आणि त्यातून कसलीही अभिलाषा नसते. मराठी भाषेच्या सुदैवाने गेली दोन हजार वर्षे कवीराज नरेंद्र, संत ज्ञानेश्वर, संत तुकारामांपासून ही परंपरा सुरू आहे. अखंड. म्हणून तर दिनानाथ मनोहर(४ पुस्तके), शंभू गणपुले (९पुस्तके), डॉ. मुरलीधर जावडेकर (९), डॉ. वसंत बागुल (१९), शुभांगी पासेबंद (१५), अविनाश नगरकर (४), डॉ. स्मिता दामले (९), **डॉ. नितीन मोरे (६३ पुस्तके)**, अनील वाकणकर (९), फ्रान्सिस आल्मेडा (३), मधुकर सोनावणे (१२), अनंत पावसकर (२३), मधू शिरगांवकर (८), **अशोक कोठारे (१०००० पानी महाभारत)**, **श्री. विजय पांढरे (ज्ञानेश्वरी भावार्थ)**, मोहन मद्वण्णा (जागतिक कीर्तीचे वैज्ञानिक), संगीता जोशी (आद्य गझलकारा, १८ पुस्तके), विनीता देशपांडे (७), उल्हास हरी जोशी (९), नंदिनी देशमुख (५), डॉ. सुजाता चव्हाण (१२), **डॉ. वृषाली जोशी- जागतिक वाङ्मय अनुवाद (६३ पुस्तके)**, डॉ. निर्मलकुमार फडकुले (१९), CA पुनम संगवी (७), डॉ. नंदिनी धारगळकर (१५), अंकुश शिंगाडे (४०), आनंद देशपांडे (३), डॉ. नीलिमा कुलकर्णी (५), अनामिका बोरकर (३), अरुण फडके (६), स्वाती पाचपांडे (२), साहेबराव जवंजाळ (२), अरुण वि. देशपांडे (५), दिगंबर आळशी, प्रा. लक्ष्मण भोळे, अरुंधती बापट (५),

अरुण कुळकर्णी (१५), जगदिश खांदेवाले (६), पंकज कोटलवार (६), डॉ. सुरुची नाईक (३), डॉ. वीरेंद्र ताटके(२), **आसावरी काकडे** (१४), **श्याम कुलकर्णी - मूळ वाल्मिकी रामायण(३२)**, किशोर कुलकर्णी, रामदास खरे (६), अतुल देशपांडे, लक्ष्मण भोळे, दत्तात्रय भापकर, मुग्धा कर्णिक (५), मंगेश चौधरी, प्र. सु. हिरुरकर (३), बंकटलाल जाजू (८), प्रवीण ना दवणे, आर्या जोशी, **डॉ. सरोज सहस्रबुद्धे- वैद्यक विज्ञान(१६),** अरविंद बुधकर (४), जयश्री पटवर्धन (७), श्रीरंग कौलगी (५), यशवंत कदम(११), पांडुरंग सूर्यवंशी (४), सुधीर कारखा्नीस (८), मिलिंद कपाळे, मुकुंद कर्णिक(३), श्रीराम काळे (८), शैलेश पुरोहित (४), बी बी देसाई (२), श्रीनिवास शारंगपाणी(४), रामकृष्ण बाक्रे(३), विजया टिळक, संजय टाकळगव्हाणकर(२), पांडुरंग भागवत, मिलिंद बेंबळकर, गायत्री साळवणकर(४), भारती बिर्जे डिग्गीकर(३), विकास भावे, डॉ सुनील सावंत(२), अशोक बेंडखळे(५), सुहास साने, सुवर्णा लेले, **प्राचार्य शशिकांत कर्डेकर**(१४ भूगोल विज्ञान विषयक), स्वाती वर्तक, भारती सावंत, अभिषेक ठमके, हर्षवर्धन यादव(२), दिगंबर सलगर(४), कैलास बडगुजर, **श्रीपाद काळे- समग्र ऋग्वेद(१३)**, वैभव पाटील, चारुलता काळे, अनिल शिणगारे, स्वाती वर्तक(२), प्रमोद नाईकवाडॅ, सुधीर शास्त्री, रुपेश मराठे, सुप्रिया उपाध्ये, संजीवनी कुलकर्णी, मनोहर सुरवाडे(३), श्रेणिक सारडे (६), दिलिप ठाकूर, धनंजय कुलकर्णी, मिलिंद चौधरी, जोसेफ तुस्कानो, सुभाष धारणकर, सचिन कुल्ली(३), विश्वनाथ मानकर, अर्चना सहस्रबुद्धे असे अनेक ज्येष्ठ व अनुभवी लेखक ई साहित्यद्वारे आपली पुस्तके लाखो लोकांपर्यंत विनामूल्य पोहोचवतात.

अशा साहित्यमूर्तींच्या त्यागातूनच एक दिवस मराठीचा साहित्य वृक्ष जागतिक पटलावर आपली ध्वजा फडकवील याची आम्हाला खात्री आहे. यात ई साहित्य प्रतिष्ठान एकटे नाही. ही एक मोठी चळवळ आहे. अनेक नवनवीन व्यासपीठे उभी

रहात आहेत. त्या त्या व्यासपीठांतून नवनवीन लेखक उदयाला येत आहेत. आणि या सर्वांचा सामूहिक स्वर गगनाला भिडून म्हणतो आहे.

आणि ग्रंथोपजीविये। विशेषीं लोकीं ’ई’यें।
दृष्टादृष्ट विजयें। होआवे जी।

ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

Whatsapp- 9987737237

(विनामूल्य ईपुस्तकांसाठी फ़क्त नाव गाव Whatsapp करा)

आधीचे मंडल
वाचण्यासाठी
इथे क्लिक करा

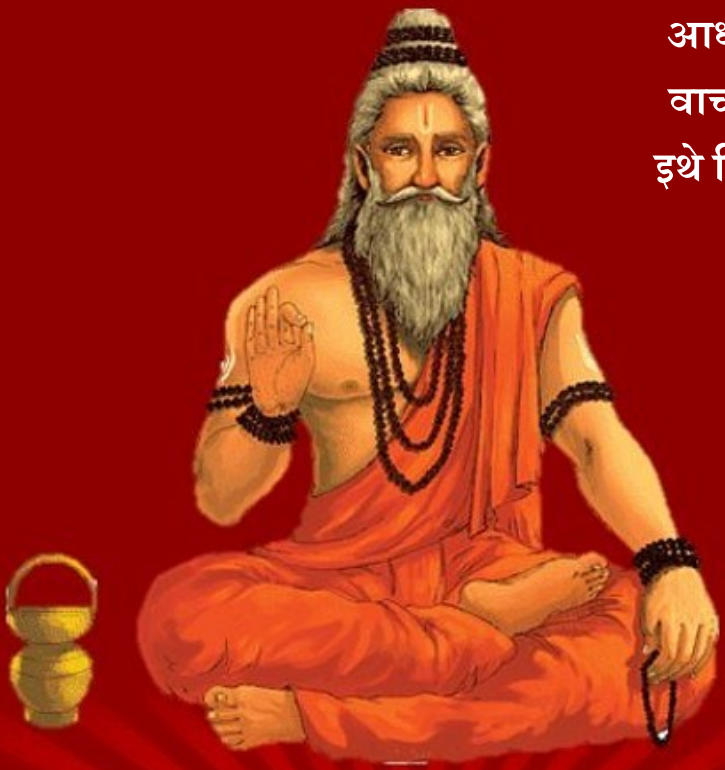

ऋग्वेद

मराठी
अनुवाद

श्रीपाद काळे

प्रथम मंडलम्